

# KASTAV

## GRAD I OBĆINA

Sastavio

**Dr. M. LAGINJA**



**U TRSTU**  
Tiskarna Dolenc  
1889.



# KASTAV

## GRAD I OBCINA



Sastavio

**DR. M. LAGINJA**



**PRETISAK**

**U TRSTU**

Tiskarna Dolenc

1889.



~~~~~  
Nakladom pisca.  
~~~~~

## Čitateljem !

Ova je knjižica poglavito namenjena puku občine Kastavske za ugodni razgovor i ogledalo, nebi li u laznihi časovih mesto druge zabave mnogomu omilila knjiga, te bi, spoznajući bolje svoj rodni kraj i njegovu prošlost, upravio svoje delovanje na sve to veći napredak duševni i telesni.

Znam da je ovoj knjižici dosta nedostatka, ali savršene stvari nije pod suncem. Opet mnogi moji drugi poslovi nisu dopustili, da dublje zaronim u sgode onoga kraja i da jih potražim svuda gde bi jih mogao naći upisane, a želio sam da se budi što znade o Kastavščini.

Želja je moja da za menom dodje drugi, koj će sve to točnije razjasniti.

Da se kojom srećom dodje do toga te svaka poveća občina Istre bude potanko popisana, mnogo bi to koristilo hrvatskomu puku u Istri.

Knjižicu sam razdelio tako, da ponajprije bude *opis Kastva grada* i što god o njegovu postanku i imenu, onda *opis pojedinih županija*, zatim *sgode* starije i novije i negdašnje *praviće*, doba kapetana *Jurja Vlaha*, napokon nešto o *školah*.

Gospoja *Eugenija Grosman*, rođena *Jelušić*, posudila mi je iz ostavine svoga nezaboravnog brata *Ernesta*, knjige *Valvazorove*; g. prof. *Spinčić* dao mi je neke bilježke o napisih, g. *Mirko Jelušić*, neumorni, bio mi je na ruku kad god sam što trebao doznati.

Svim budi srdačna hvala!

**Dr. M. Laginja.**

## I. Opis Kastva.

Kastav-grad zove se starinsko, maleno ali znamenito mestance u istočnom delu Istre, dve ure hoda iz Reke, a pol-drugu uru iz Opatije (Abbazia).

Ima tek 113 kućnih brojeva i 629 stanovnika po brojenju od god. 1880.; ali kad se spominje Kastav i Kastavce, onda se tim razumeva mnogo sela, što sačinjaju „občinu grada Kastva“ i mnogo ljudi, koji žive u toj okolici, kako ćemo niže videti.

Grad Kastav obzidan je i dan današnji, nego su sadanji gradski zidovi dosta slabi; na više mesta opaža se, da su popravljani tek pred sto, dvesto godina, dočim su jim temelji od Bog zna koje dobe. Izvan zidina gradskih ima takodjer priličan broj kuća, koje se zovu „Dukići“ po prezimenu većega dela obitelji, koje tu stanuju. Pak je pred gradskimi vrati velik krov na stupovih sa pločnim tlom. To se zove „Loža pred gradom“. Podignuta je u 16. veku, a popravljena početkom ovoga veka. Pred gradom je i crkvice sv. Fabijana i Se-

bastijana, koju su negda sagradila gospoda od plemena Fabijanića. Pripoveda se, da je zid te crkvice za oltarom lepo klesan, nekako načaran i popisan, nego kako je po više puta meltom omazan i pobeljen, ništa toga se na njem nevidi.

Još je pred gradom uzvisita ravanca, koju narod zove fortica i stražnica. Ovo drugo ime biti će starije i od onda, kada su na onom mestu stražu stražili.

Nad vrati gradskimi vidi se grb reda Isusovaca (Jezuita), koji su negda gospodovali u Kastvu. To je orao sa imenom Isusovim u sredini.

U gradu je starodavna crkvice svete Trojice. Do nje malen trg, a na trgu dva velika bunara na dva grla, jedan do drugoga. Pod grlom spojeni su bunari. Iz jednoga se ne crpa voda nego da je pogibelj od požara. Na tom mestu bila je negda lokva. U toj lokvi utopili su Kastavci godine 1666. gradskoga kapitana Frana Morelli, jer da je proti starinskoj pravici htio narinuti narodu nove desetine.

Čita se u Kastavskom štatutu, da je godine 1647. neki sudac Petar Keršul (sada Keršul) obećao pedeset libara pomoći u trošak šterne „na Lokvi“ koju se je bilo odlučilo zidati; zato je taj Keršul prvi u Kastavščini dobio u vlastito neku

senožet u Korenščicah, a do onda nitko nije mogao senožeti dobiti u vlastito.

U gradu je župna crkva svete Jelene na uzvisitom mestu, odakle se uživa vrlo lep razgled.

Čini se, kao da bi ta crkva imala biti ukopana niže, a moguće je, da je prvobitno tlo niže, nego nije se iztraživalo.

Na istočnom delu grada prikazuju se veličanstvene mirine crkve svete Marije. Tu mirinu narod zove „Crekvina“. Priča teče, da ta crkva nije nikad bila dogotovljena, nego tek pokrita razklopila se je od širine krova, porušio se je iztočni zid jer mu je temelj bio na nestalnoj rebri. Od ruševina izravnana je lepa ravan, a na temeljih zida s istočne strane nasadjena su dva reda stabala. Zasipana je jedna kuća i šterna, a obdelana kamenja biti će dosta u zasipu.

Bogobojne majke pripovedaju, da je ta crkva pala od kletve. To jest, da je narod morao nositi pesak na rabotu tija od mora; tako i neka sirota udovica, koja je morala rabotati, a nije imala čim bi prehranila mnogobrojnu decu. U toj muki da je zaklela crkvu, da joj se Bog dâ porušiti prije nego bi posve gotova bila; i ta kletva, da je bila uslišana.

Sudeć po ostancih te veličanstvene



gradnje, reć bi, da su Isusovci rečkoga kolegija bili naumili sagraditi crkvu, koja bi dostojno odgovarala svetomu Vidu rečkomu, ako ga možda nebi bila prekosila. Na ravni medju timi zidinami igraju se ljudi na boće, a u vreme sajмова pleše tamo sila božja naroda, kao da neće nikad više biti sajma.

Medju većimi kućami vredno je još spomenuti „Kastel“, gde su negda stanovali kapitani grada Kastva. Tu prostranu palaču kupila je občina Kastavska pred malo godina od baruna Vranicana, te ju priudesila tako, da je sada u njoj smeštena pučka škola mužka sa 4 razreda i mala obrtna učiona, kojoj je ime „delavska škola“; a osim toga ima još jedan stan; smeštena je tu i pripravnica za učiteljišta.

Vredna je spomena i crkvice svete Trojice, po našem sudu vrlo stara.

U Kastvu je sedište občinskoga glavarstva, župni i dekanatski ured, pošta, baždarski ured, selo društva u pomoć ubogim učenicom Istranom, po imenu „Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri“, pak društvo „Hrvatska čitaonica“ sa kućom „Narodni dom“, koju su nekoji rodoljubi navlaš zato kupili. Od malo vremena postoji u Kastvu takodjer „Delavsko društvo“, poglavito za radnike.

I čitaonica i delavsko društvo daju po nekoliko veselica svake godine, obično u mesopustno doba.

Te veselice srdačne su i poučne. Kazivali su mi jur prijatelji iz dalekih strana, da onako iskrenoga veselja, onako pristojnoga ponašanja bilo i od priprostijih, i onakove pouke za narod nisu našli nigde do Kastva, jer je mučno sve složiti u jedno, a tamo se doista složi sve u dobar sklad. Samo daj Bože, da budu i unapred svi jedna duša!

Dučana sa priličnim izborom jestvinske, laktene i druge robe ima dosta. Inače, budući gradić položen visoko, nije se razvila kakova osobita trgovina. Na glasu bijahu negda kastavski postolari, koji su svakovrstne obuće dosta prodavali i na rečkom trgu.

Između crkve sv. Jelene i gradskih zidina sa severne strane, ima nešto pustoga prostora. To se zove Žudika. Žudika ili Giudecca zvali se mesta, gdje bi zločince pogubljali; a kako je u stara vremena Kastav imao pravicu, da se tamo sudi „i na život i na smrt“, tako je imalo biti i mesto posebice opredeljeno, gdje bi gubili zlikovce.

Na Žudiki bijaše ovoga veka strojnica koža i vetrenjača, jedno i drugo već mnogo i mnogo godina zapušteno.

Tloris grada Kastva pokazuje devet kula ili turnjeva gradskih, nu bistro se već svi nerazpoznaju. Jedan, sa istočne strane, služi za prašnicu, te ga občina daje u zakupninu, drugi sa južne strane služio je za klaonicu.

Iztočno od Kastva-grada leže nedaleko „Dukićevi dvori“ i „Vertače“. Kako Valvazor pripoveda, izkopalo se je pred više od 200 godina na tih Vertačah kosti konja i junaka i bogato oružje starinsko iz rimske dobe.

Posve blizu grada i sa istočne strane prostire se prilična dolinica imenom „Mišinci“. Mnoge obitelji Kastavske imaju u tih Mišincih po bud koliko zemlje.

Po našoj misli, moglo bi biti, da se tamo nadje groblje još iz poganske dobe. Jer nije beseda „Mišinac“ (Mješinac=prisp. Lješinac) iz neba pala, nego mora biti razlog zašto ju narod rabi. A opeta zna se, da je do ovoga veka bio zakon dati pokojnikovu lešicu u Mišincu na uživanje onomu, koj bi prvi poglavarom oglosio smrt toga preminuloga. Moglo bi dakle lepo biti, da je to nekako ako i nesvestno spominjanje na davno davno doba, kad bi rodjak ili sused tamo zakopao preminuloga rodjaka ili suseda.

Kastav je sagradjen na uzvisitom mestu ;

obronci su strmi sa istoka, juga i zapada; sa severne strane ne toliko jer baš nekako u Kastvu svršava srh onoga bregovlja, što se iz Lužine skoro jednako diže do Kastva povrh Spinčićeve i Jurdanove županije.

Negda je Kastav bio na glasu utvrda; i Valvazor piše o njem, da bi bio jedini posve sgodan grad za obranu proti Turkom, kad bi Turci bili Senj osvojili.

I u buduće vreme mogao bi Kastav imati male vojene znamenitosti, kad bi bila izvedena kratka železnica iz Jurdani, ili gdegod tamo pak preko Podgrada na Hrpelje; jer da vojska nemože proći Rekom rad neprijatelja od mora, prolazila bi iz Hrvatske ravno preko grobničkoga polja na Kastav i dalje prema zapadu.

Malo se je dosad proučavalo starine onih krajeva; ali znajuć, da se prilično daleko od grada nahode neki zdenci, o kojih ćemo kasnije govoriti, i da se je našlo podaleko od sadanjih zidina gradskih oružja velestarinskoga, i da se još dan danas daleko izvan sadanjih gradskih vrata, mesto pod Dukići na okljuku ceste zove „Vela vrata“ -- to nam je suditi, da je Kastav negda imao utvrde mnogo prostranije nego li su sadanji zidovi.

Svi bogatiji negdašnji rodovi Kastavski

imali su stan u gradu. Tako obitelj: Vlah, Pobar, Ivančić, Tomičić, Blečić i mnogi drugi, kojim danas neima traga u gradu samom.

Prošloga veka naseliše se u gradu Kastvu i tuđjinske neke obitelji kao Sandri, Fanello, Hlapse, Ortenberg i drugi, kojih više nema, pak Carlavaris, koja obitelj žive i danas dobro podmladjena.

Ovi poslednji bave se odavna kotlarstvom i ta trgovina nosila jim mnogo, dok nije i u kotlarskom zanatu nastalo veliko izpodbijanje cene.

Znamenito je to, da se je obitelj Carlavaris tako bila udomaćila u Kastvu, da je jedan tih Carlavarisa bio najužganiji proti nekome župniku, koj je kanio iztrebiti iz crkve hrvatsku službu božju, a uvesti latinsku! Pošteni starče, neka je barem ovo slovo mesto spomena na ploči, koja krije tvoje kosti!

Župa Kastavska obziže celu pravu Kastavšćinu, izuzamši županije R e č i n u i P o b r e.

Stari pečat občine prikazuje svetu Jelenu križaricu, a okolo nje slova S. E. P. C. (latinski: Sancta Elena Patrona Castuae), a na rubu napis: Sigillum publice privilegiatae Civitatis et Communitatis Castuanae, to jest: Pečat javno poveljenoga

grada i občine Kastavske. Od više godina ne rabi se taj pečat nego drugi, cesarskim orlom a okolo napis: „Glavarstvo občine Kastav“, a za navadne potvrde samo takov napis.

Pečat gospoštije Kastavske, stariji, prikazuje svetu Jelenu (Kastav), svet. Marka (Veprinac) i sv. Andriju (Mošćenice), jer te tri velike občine sačinjahu kapitaniju Kastavsku. Noviji pečat bijaše grb Jezuitski; tako možemo reći, da stariji pečat ima barem 300 godina.

Kastav ima 4 godišnja sajma i to: na sv. Sebastijana (20. januara), na Jeleninu (22. maja), na belu nedelju (prvu oktobra) i na Lucijinu (13. decembra). Poslednja dva sajma često su vrlo lepi i unosni. Okolica osobito časti svetu Luciju pomoćnicu u bolesti očnoj. Toj svetici posvećena je crkvice pred grobljem malo niže grada, a prije godine 1887. obstojala je posred groblja, gde je porušena i groblje povećano.

Kastav grad je samo glava na telu. Sve što je okolo njega prostora po uru, dve i više daljine, pripada puku kojemu je Kastav matica. Taj puk zove se Kastavci, a što je njihovo to jest Kastavsko, ono se zove Kastavščina. Pod tim imenom razumeva se dakle onaj veliki prostor od

rečke i grobničke medje uza staru državnu cestu do pred Klanu i Škalnicu, pak do medje Berguda, onda preko do Vrh Šije Gomile, to jest do medje občine Lanišća, pak do medje občine Veprinca i Voloskoga.

Kolik je taj pravi teritorij grada i občine Kastavske, to jest kolika je Kastavščina, to ćemo videti kasnije, kad budemo složili pojedine delove skupa.

Za sada valja spomenuti, da su k pravoj Kastavščini od godine 1850. ovamo pridružene neke občine, koje k njoj pravo nepadaju, a to su Studena, Klana, Lisac, Škalnica i Bergud. Ove ćemo najprije u kratko opisati, da nam se više netreba kasnije svraćati na nje. Službeno se zovu: Občine pridružene občini Kastavskoj, za razliku onih malih občina, koje same o sebi nikada nisu bile, nego sačinjavu sve skupa pravu „Kastavščinu“.

## II. Studena.

Leži u plodnoj ravnici zvanj studenjsko polje, uru hoda oddaljeno od stare ceste, koja iz Reke vodi na Lipu pak u Trst.

Studena medjaši sa pravom Kastavščinom, pak Jelenjem i Klanom.

Iz prva malena občina, sada ima dosta

prostora, jer je od Klane odbila prilično mnogo. Selo ima 67 kuća i 350 žitelja po brojenju od godine 1880. Prostor te občine iznaša okolo 2625 rali, svako ralo 1600 kvadratnih klaftara.

Ima dobre mladje šume. Stanovnici živu se nešto od ploda zemlje, a većinom od drvarije.

Ovo je selo spadalo negda pod rečke redovnike Augustiniane, kojih neima više, ali crkva njihova postoji na Reci, a kloštar negdašnji to je del sadanjega magistrata.

Pričaju ljudi, da je negda bilo samo sedam obitelji u Studenom, a sada bit će jih sedamdeset. Tih sedam obitelji nisu bile gospodari zemlje, nego samo „podružnici“ fratarski.

A potekli da su svi od jednoga čoveka, koj se je selio svetom sa svojom čeljadi, da nadje dobro pristanište. Bio je starac i slep. Kud je čeljad išla, morala mu je svako toliko dati zemlje, da ju pokusi. Došav na „Studeno polje“ našao je onu zemlju, da je sladka i onde se nastanio.

Studena je poslednjih godina dobrahno napredovala. Šteta je sela, da je baš na poloju vode, jer tako trpe ljudi i životinja.

U Studeni je crkvice svetoga Nikole, gde po starom običaju ima svakog meseca



jedanput misu čitati svećenik iz Klane. Studena spada pod župu u Klani i uskolana je tamo.

### III. Klana.

Leži slabe pol ure hoda oddaljena od stare ceste, koja iz Reke vodi na Lipu pak u Trst. Zavije se u Klanu iduć iz Reke nešto pred selom Škalnicom.

Klana medjaši sa Studenom, pak pravom Kastavšćinom, onda Škalnicom, Liscem, Zabićani i šumami gospoštije snežničke u Kranjskoj i Turn-Taxisove u Hrvatskoj.

Klana ima 170 kuća i 990 žitelja svih na okupu kao u gradovih. Kuće su većinom na ravnu, okolo potoka koj nabuja za vreme kiše, a kuće i štale sbijene su odveć jedna do druge; k tomu velik prolaz vozova čini, da je selo nečisto, ako je ikoliko kiše. Samo pet, šest kuća, oddaljeno je četvrt ure pod bregom na sever i zovu se „Lazi“.

Voda što se za vreme kiše slije u dolinu gubi se na dno polja u jamu „Gutovš“. Kad se brzo izgubi, narod reče, da će biti opeta brzo kiše. Ta jama jur se je za malo časa zatvorila, pak se pred njom silna voda slije, a nedaj Bože, da se zatvori ni za pol dana.

Občina Klana ima prostora 7770 rali, svako ralo po 1600 kvadratnih klaftara; premaže dakle tri četvrta kvadratne milje, te spada medju najveće porezne občine u Istri.

Ima župnu crkvu sv. Jerolima, podružnu crkvu sv. Roka na ulazu u selo i crkvicu sv. Mihovila na groblju. Klana ima župni, poštarski i c. kr. šumski ured, a jest ujedno i sedište istoimene šumarije kneževske gospoštije Turn-Taxis. Ima dobru pučku školu, voćnjak, kojim upravlja kotarska gospodarska zadruga i lepe šumske nasade.

U području občine Klane i bližnje občine Zabiće leži državna šuma Dletvo. Občina sama ima takodjer lepe šume, kao što je imaju i okolne gospoštije Turn-Taxis, Čabarska i Sneberžka.

Negda se je silno trgovalo iz tih šuma na Reku, dok su brodovi na jedra dobro dobivali. Ali još i sada ide dosta lesa iz tih šuma. Klana je na sgodnom položaju izmedju Reke i gore, pučanstvo je naučeno na izdelavanje lesa i na vožnju. Zemlja daje što daje, ali ne mnogo, ni za unovčenje, jer ni vino ni ulje ni drugi plemenitiji plod ovde ne uspeva. Nije dakle čudo, da i danas većina ovoga puka, skoro svi, živu od gore, kao što su i njihovi

stariji. Ali to je trudno živovanje i današnji dan po gotovo na zator, jer odkad su se otvorile železnice na Reku i obratile delomice ceste iz šuma drugamo, Klana više nema na Rečkom trgu one znamenitosti, koju je imala, recimo, pred trideset godina.

Nego nade je, da će se ovo selo održati dobro, osobito ako se sgodno uredi šumski odnošaji, tako da puk bude mogao imati prave koristi od šume i ako se budu dali na razložnije gospodarenje sa životinjom, što bi moglo prilično nositi.

Ravno nad selom vide se na ogoljenom krševitom bregu razvaline negdašnjega kastela. Narod zove to „Gradina“.

U tom kastelu bila je crkva svete Trojice, u kojoj se je služila služba božja još mnogo vremena za onim, što je grad bio zapušten i sazidan dole u selu noviji na onom mestu od prilike, gdje se danas nahodi državna sgrada za šumski ured. To se je negda zvalo „dacija“.

Iz stare Gradine donešena je ploča, koju se vidi uzidanu nad vratina sakristije župne crkve sv. Jerolima. Napisano je na njoj starimi hrvatskimi slovi (glagolicom) ovo: 1495 to pisa. Brojevi su dakako slovima označeni. Moglo bi biti, da je koji veći napis obstojao, a ovaj bio samo do-

datak. Ploča je znamenita zato, što nisu slova kao obično urezana u kamen, nego su na van izkljesana. Našlo se je jur tamo i koji komad srebrena novca i drugih stvari. Nezna se podrobno, koji je gospodin kada imao Klanu, nego prilika je, da su u starija vremena ondje gospodovali hrvatski knezovi Frankopani, a za njimi divinski knezovi. Toliko se zna od šestnajstoga veka napred, da su Klanu imali neko doba gospoda od Kozljaka, koji su se pisali Barbo; a u sedamnajstom veku zna se, da su tu gospodovali neki Panicoli. Ti Panicoli obnašali su u vojvodstvu Kranjskom čast sokolara, ili rekli bismo vrhovnoga lovnoga meštra.

Za Panicoli, spominje Valvazor, bio je gospodin neki Scampik, a za njim Oberburgi.

Prošloga veka računala se je Klana ka gospoštiji Bujanj (Gutenegg). Poslednji gospodari bili su Lazarini, pak Marčelja, napokon Negovetić. Od ovoga su godine 1861. Klanjei odkupili vrhovno gospodstvo nad obćinom i ono što je Negovetić imao vlastitoga, to jest kuću, neke njive i senokoše. Tom pogodbom dobili su Klanjei i patronat nad crkvom; imaju pravo izabirati župnika.

Na klanjski kastel navaljivali su više

puta Turci. Godine 1559. prodro je doвле bosanski paša i neki Malkoč-Beg sa mnogimi junaci. Na dva febrara naskočili su na grad, ali jim je loša sreća bila. Valvazor pripoveda, da je mnogo Turaka pobijano, na komade razsečeno, psom porazbacano, a bome neki Klanjci da su od srčbe sami tursko meso grizli.

Služba božja obavlja se u Klani od starine hrvatskim jezikom. Tudjinci, koji nisu znali razlike izmedju hrvatskoga i sličnih drugih jezika, i koji su ove zemlje obično nazivali ilirskimi, pišu kao Valvazor, da se tu obavlja služba božja u jeziku slovinskom ili ilirskom, a to je za ove strane isto što i hrvatski jezik.

Klana je negda imala pravicu pobirati carinu od robe, koja bi iz Primorja išla u Kranjsku i tu se je po prvotnom načinu trgovine izmenjivala roba.

Od kada je bilo pogibelji od Turaka, imao je Klanjski kastel na spremi uvek po dva konjanika, koji bi na lakkih kraških konjih dojavljivali pogibelj prema Ljubljani i Trstu. Godine 1522. odlučili su zemaljski stališi Kranjski, da u službi dežele budu stalno nameštena i dva teklića, koji su na prvi glas pogibelji imali pobrzati, jedan na Bujanj, Jablanac, Prem i Senožeće, a drugi pod Novi Grad i dalje na Rubidu.

## IV. Lisac.

Lisac je malena občina podno brega „Pliš“. Ime tomu bregu kaže, da je odavna ogoljen.

Prave ceste k selu Lisacu neima, ter zato kažu, da ga ni Francezi nisu poseli, kad su ono u naših stranah bili.

Prostora ima ta občina okolo 1380 rali. Selo ima po popisu od g. 1880. tek 228 žitelja, a 33 kuće.

Ovi se većinom bave drvarijom kao i žitelji Klane, Studene i Skalnice. Razlika je ta, da u Lisacu još skoro posve tvrdo drže, da se kmetije nedele, dočim je u Klani i drugda to propalo, te se ljudi žene i obitelji osnivaju na gole ruke.

Kako je Lisac u zabitnu položaju, sve oblasti imaju malo posla s timi ljudi. Oni mnoge poslove obave medju sobom po starinskom načinu bez buke i pisarije. Zato okolna sela o njih reku: da su Liščani svi kao jednom ponjavom pokriveni. I dobro, dok je tako!

Godine 1887. obnovili su crkvicu svetog Jurja velikim troškom svake kuće.

Lisac spada pod župu Jelšane, a pod školu u Klanu.

Negda spadao je i Lisac kao i Studena pod rečke redovnike Augustiniane.

Ljudi su do pred malo vremena tvrdo držali, da imaju nekih pravica u bližnjoj državnoj šumi Dletvo; nego nešto milom, a nešto silom izgubili su te tobožnje pravice. —

## V. Skalnica.

Skalnica je seoce i obćinica na staroj državnoj cesti, koja iz Reke vodi na Lipu pak u Trst.

Ima tek 34 kuće sa 220 stanovnika, a prostora 1020 rali.

I Skalnica spada pod župu Jelšane, a ima u selu crkvicu svetoga Vincenca, gde se kad i kad čita sveta misa. Selo je uškolano u Klanu. Tu već ima i nešto vinove loze.

Malo znamo o Skalnici od starine. Valvazor piše prije dvesto i više godina, da je to bio divlji kraj, kamenit (kako i danas), ali šumom obrašten. I tu je bio ogradjen kastel, a kuća malo.

Za putnike, koji su tuda prelazili iz Ljubljane na Reku radi trgovine ili na proštenje, bilo je pogibeljno okolo Skalnice, Lipe i Dolenja.

I doista dan današnji može se hoditi dobro uru i više, da se nigde uz cestu ne nadje kuće. Ali sada ipak nije pogi-

belji. Domaći je puk u tih krajevih dobar i putuje se makar u noći sigurnije nego li u mnogom gradu.

Čija je bila Skalnica u davnoj starini toga neznamo. Kako piše Valvasor gospodovala je tu pred više od dvesto godina obitelj Berdarin.

Jedan tih Berdarina bio je zapovednik hrvatske straže na saskom dvoru. Pisao se je grof Kremengradski. Imao je novca, te ga je umorio sluga, pokršćeni neki Žid.

Za Berdarini držali su Skalnicu gospoda Oberburgi, a za njihini gospoda De Leo, pak Lazarin.

Još piše Valvazor, da su u Skalnici negda odgajali dobre konje; valjda nizke slične bosanskim, koji su kadri uzdržati se u kamenitih, brdovitih stranah.

## VI. Brgud.

Kako Skalnica znamenuje okolicu sa visokim skalovjem ili stenami, tako Brgud znamenuje pusto, neobradjeno nekoliko bregovito zemljište. Brguda ima mnogo po Kastavščini, a čita se toga imena i nizko dole u Hercegovini ili u Novopazarskom sandžaku. Općina Brgud leži zapadno od Kastva dobre dve ure hoda pod Lisinskom gorom.



To je dosta jako selo, jer ima do 900 žitelja, kućnih brojeva 147, a prostora cela občina okolo 4000 rali. Brgud je dobro na okupu, samo je još u toj občini jedno seoce, koje se zove „mali Brgud“. I oni se živu većim delom prodavajuć na male voziće drvo iz občinske šume.

Od malo godina postoji u Brgudu škola za koju je občina sazidala velikim trudom navlaš kuću. Stanovnici Brguda moraju biti noviji naseljenici. Poglavita prezimena u njih jesu: Jelačić i Afrić. U dolcih imaju dobru zemlju.

Na glasu je njihovo zelje. Drže običaj, da izmenice svi siju ili sade istu letinu u istom kraju. Tako se neuganja jedan pred drugim. Brgud nije župa, ipak ima stalno nameštena svećenika. Crkva je sv. Kuzme i Damjana, i druga na groblju. Narod je veseljak i dobro je ohranio ženitbene običaje. —

## VII. Prava Kastavščina.

Pripovedajuć sgode ovoga kraja, govoriti ćemo poglavito samo o gradu Kastvu, jer što znamo o njem, to vredi za celu okolicu.

Za postanak Kastva nezna se pravo. Neki pisci računaju, da su Kastav uteme-

ljili Rimljani; to da je bio tabor kad su rimske vojske prolazile ovimi stranami, da brane medje carstva i da jih šire.

Utvrđjeni tabor zvao se je latinski „castra“ pak od toga da je nastalo „Castellum“, a od „castellum“ da je nastalo Kasteù i današnji izgovor Kastav.

Drugi računaju, da Kastav dobiva ime od neke ilirske kraljice Kaste.

Opet neki hoće, da se grad zove tako radi kostanja, koga je u onom delu Istre mnogo, a prije ga je bilo i više.

To spominjemo samo za dokaz, da je ovo mesto bilo znamenito, kad su pred više stotina godina pismenici razbijali glavu od kuda bi ime gradu.

Nami se nećini pravo ni jedno to tumačenje.

Kastav je obstojao sigurno još prije dobe rimskih vojska u ovih stranah. Našlo se je tamo orudja kamenoga, a Rimljani rabili su već orudje i oružje od kovi. A opet reč „castellum“, hrvatski puk kako onuda izgovara obratio bi u Kastel, a ne u Kastav. Što se pripoveda o kraljici Kasti, to je gola bajka.

A opeta, da bi Kastav dobio ime od kostanja, to nije prilično, jer upravo u najbližoj okolici grada redko je kostanjevo stablo. Priličnije bilo bi kad bi Lovran dobio ime od kostanja, nego li Kastav.

Pa kad je već dozvoljeno tražiti po-  
stanak tomu imenu, neka se čuje i naša.

Moguće je da je tu bio utvrđen  
rimski tabor. Ali do neke znamenitosti  
došao je Kastav stalno tekar desetoga veka  
i možda štogod kasnije, kad se je ovuda  
već hrvatski govorilo.

U imenu Kastav nadjemo veliku slič-  
nost sa novijom latinskom reči castaldus,  
ali nije latinska, kao što nije ni pristaldus  
latinska nego hrvatska rieč pristav. K'st'v,  
sada Kastav, mogao je znamenovati na-  
mestnika gospodarova, njegova poslovača,  
kastelana ili što slična. Grad gde je takov  
stolovao zvao se je Kastav (ov) grad ili  
Kastva-grad. Tako se daje tumačiti i razne  
izgovore: Kastev, Köstau, Castua (od  
Castaua) itd. Starinska gostba „Kraljev  
pir“, koju je bio dužan pučkim starešinam  
dati namestnik gospoštije, ovlašćuje nas  
na misao, da se je utvrđena matica one  
okolice nazivala kraljevoga Kastava-grad  
(urbs castaldi regii) ili pokraćeno Kastav-  
grad.

Mi ne tvrdimo, da je to istina, nego  
kad su toliki nagadjali, slobodno je i nami.

Stalno je, da hrvatski jezik daje sta-  
rim utvrđam pridav ili po svojstvu njihovu  
(Belgrad, Černigrad, Sokolgrad, Loborgrad)  
ili po časti čoveka, koj mu zapoveda (Kraljev

grad, Kraljeva (kula), Knežgrad, Županja (kula) itd.)

Još da spomenemo jedno odkle bi moglo biti ime Kastvu. Taj je starinski grad položen na strmoj pećini, a toj se u keltičkom jeziku reče: Kast.

U Koparskoj okolici puk zove neke strme obronke: Kastó, a to po izgovoru kakov je u Kastavščini, odgovara upravo besedi Kastav. Dakle Kastav-grad značilo bi grad na strmini, ili ono što se drugde zove Šiljtabor (šiljasti tabor).

Hteli smo te opazke učiniti, nebi li se mladji naši u onih stranah dali na proučanje toga i drugih pitanja, kad je već u davnoj davnini grčki mudrac rekao, da nije malena stvar znati imena.

Osmoga veka pojavlja se u ovih stranah hrvatski narod. Tim nećemo reći, da toga puka i prije nije bilo ovuda, nego nije se o njem pisalo ni spominjalo, dok nije preživio i prekosio svoje negdašnje gospodare Hune, Vandale i Obre, te dok se između franačke države i istočno-rimskoga carstva nije podiglo kraljevstvo hrvatsko.

Na svih narodih, koji su klataći se po svetu samo silom hteli gospodovati nad drugimi i jesti tuđu muku, obistinila se je evandjeoska reč, da od mača pogiba tko mačem obilazi.

Nasuprot sljubio se je hrvatski puk u mnogih zemljah, kamo je došao, sa starijimi žitelji, dao se je na miran pastirski i poljodelski život i Bog je blagoslovio takov život razplodjivanjem puka.

Tako dok su se klali mnogi mogući knezovi i ista najmoćnija carstva baš u ovih stranah, hrvatski je narod mirno posvojio velik del Istre i zašao do u same starinske rimske gradove. U Dalmaciji pohrvatili su se Latini još jače.

Poznato je, da su naši predji živili u zadrugah, to jest više obitelji pod jednim gospodarom.

Svi su dakako imali isto prezime. Kad su se te obitelji umnožale, nastala su plemena ili rodovi.

Do kuda je koj rod obradjivao zemlje, do onuda bilo je kao njegovo posebno imanje; a više rodova skupa imali su i skupnoga imetka za pašu, za sekiru i za druge potrebe. Obrana jim je bila zajednička, a da se cela okolica laglje obrani u pogibelji, rado su se držali kakove starinske matice, negdašnjih utvrđenih mesta.

To sve vidimo potanko u Kastavščini. Sav puk razdeljen je bio na tolike rodove. Mnogi od njih sačinjaju još danas tako zvane porezne občine ili županije. Tako Spinčići, Jušići, Jurdani, Kućeli, Trinajstići,

Perenići, Pobri, Matulji, Rubeši, Jurčiči, Serdoči, Hosti, Bernasi, Saršoni, Bernčiči, Sroki, jesu samo sgoljna imena prvobitnih rodova. Ista porezna občina Rečina, koja se tako zove po vodi ob koju leži, zvala se još ovoga veka Kukuljanova (razumije se županija) po najjačem rodu, koj tamo žive.

Da su te županije bile upravo rodovi, vidi se takodjer iz načina pučkoga govora. Narod reče naime: Ja sam iz Bernčičeve, on je iz Bernasove itd., izpušta posve besedu župa ili županija.

Kako su se Kastavski rodovi po vremenu razgranili, tako su uza staro plemensko ime pojedine obitelji još dobile drugo ime, koje je opeta postalo ime roda. Kasnije ćemo to očilije viditi pri pojedinih županijah.

Eto zašto gdekoja obitelj ima po tri prezimena, na primer Serdoč-Marković-Losić, Trinajstić-Gergurina-Dubar i tomu slična.

Od najstarijih vremena nalazimo dakle povod današnjemu razdelenju Kastavščine po rodovih. A prilika je, da je županija novija reč, a u najstarija vremena bio je puk razdeljen na čete. Ta razdioba na čete ohranjena je ponekle još u občini Veprinačkoj i Lovranskoj.

Poglavica u četi zove se četar, a to je dan današnji najniža oblast občine za mestno redarstvo, ponajpače za popravak seoskih puteva.

Kad su godine 1819. počeli izmerivati zemlju na tanje radi plaćila zemljarine, priudesilo je porezne občine većinom prema starim plemenskim župam, kako smo netom rekli.

---

Sada ćemo u kratko opisati porezne občine (županije, male komune), u koje je razdobljena občina Kastavska, a poći ćemo abecednim redom. Ubrojani su i oni stanovnici, koji u dan poslednjeg popisa (31. decembra 1880.) nisu bili kod svoje kuće. Broj kuća naznačit ćemo sadašnji, a bude li koja pogreška, biti će za malo, te ju lahko oprostite.

### Bernasi.

Ta županija zvala se je u stara vremena: Širolova županija ili četa. Poleži iztočno od grada Kastva do gradske županije. Ima 432 duše, 72 kuće, a prostora 700 rali oblo.

Kako skoro u svih županijah, tako i ovde ima više sela ili vasih po imenu onih rodova, koji poglavito tamo živu. Evo jih:

*Bani, Bernasi, Dovičići, Široli, Jugi gornji, Jugi dolnji, Milohni, Gapiti.*

Gdegod se u ovoj knjizi spominje broj kuća, treba razumeti samo one, koje su u istinu brojem označene, dakle ne crkve, staje, skadnje, groblje itd.

A dobro je znati i to, da sada već ima u svakoj županiji više naroda nego li ga bijaše god. 1880.

Zemlja je na mnogo krajeva vrlo pitoma. Osobito je lep kraj od sela Široli prema Kastvu, od ceste levo.

Poglavito selo, Široli, leži nedaleko stare državne ceste Reka-Lipa, koja se tu spaja sa cestom iz Kastva.

To križišće cesta zove se Širolova vozišća, jer se je to selo negda mnogo bavilo vozarijom, pak gde su puštali vozove, ono mesto dobilo je ime vozišće.

U ovoj županiji znamenita je krčma Bernasova na lepoj ravanici podalje od ceste, gde se u svetačne dane sabere mnogo naroda.

Selo Široli ima od malo godina lepu zadržnu šternu, to jest zidani zdenac u koj utiče voda kišnica po cevih.

Blizu sela „Bani“ kopa se kamen osobito tvrd i samac, te se iz njega izdeluju dovratnici za vrata i prozore, grla za zdence često vrlo lepa i drugo što.



## Bernčiči.

Do Kastva bližnja županija na severo-iztok. Prostor te županije obseže oblo 640 rali. Ima 92 kuće sa 520 stanovnika.

Sela i zaselci jesu: *Pavletiči, Žegoti, Turki dolnji, Turki gornji, Jelovičani, Jelušiči, Sporeri, Bernčiči, Jardasi, Hudelji.*

Puk te županije bavi se mnogo paljenjem vapna (kreča), te su na glasu mnogi „japneničari“ iz Bernčičeve županije, koji idu i po svetu za tim zanatom. Prilično trguje vapnom kuća Dukić-Žego.

Tlo je u ovoj županiji dosta obrašteno, navlastito prama zapadnoj strani.

## Blažiči.

Ta županija prostire se na jugoiztok od Kastva na rečkoj medji.

Svega prostora je na oblo 450 rali, 80 kuća sa 460 duša.

Ovo su sela ili vasi te županije: *Bezjaki, Stefani, Mandrija, Mučiči, Marinići, Lučinići, Stupari, Blažiči, Juraši, Peterci.*

Dobar del toga puka žive se radnjom u bližnjem gradu Reci.

Reć bi da su u stara vremena rečki koludri Augustinci ili drugi imali tuda štogod poseda.

## Bregi.

Ta županija prostire se na zapadnoj strani Kastavščine povrh Opatije prama občini Veprinačkoj. Zaprema oblo 632 rala prostora, a ima 456 duša sa 79 kuća.

Sela te županije jesu: *Matezini, Stanići, Šfaglinci ili Švaljinci, Mamići, Kožuli, Kranjci, Bernčići, Ferličići, Pošćići, Zvancić, Benčinići, Andjeli.*

Tom županijom prolazi državna cesta iz Reke na Učku prema Pazinu. A za drugo slabi su putevi, jer je svet vrlo strm, te je mučno i popravljati prohode; jer ako ćeš da se put uzdrži proti naglim vodam, trebalo bi da je izveden na položitije i da je velikim troškom zasnovan. A narod rado ide kraticami, te mu se nemile dugi zavoji.

Puk ove i bližnjih županija zaslužio je poslednjih godina mnogo radnjom kod kamenika u Preluki na moru, ali je to mučan kruh, jer se život dere; a jao si ga onomu, koj je radi subotnjega dobitka zapustio ono malo zemlje, što je je u onom kraju!

## Breza.

Tako se zove malo selo severno od Kastva dobru uru hoda, na samini. Ima

25 kuća i 116 stanovnika. Prostor te porezne občine vrlo je velik, to jest 3105 rali na oblo, jer je u mapu Breze bila izmerena velika občinska šuma Lužina od kakovih 2000 rali ili jutara. Ljudi tamo neprolaze osobito vrlo, jer zemlja nije pitoma i osim kolaca za trsove i štogod drva za gorivo, malo što mogu unovčiti.

Po staroj razdiobi Breza nije za se županija, nego je del Srokove županije, ali je u staroj mapi nešto prostora oko sela bilo označeno za posebnu poreznu občinu, zato se već sada i Breza broji „u male komune“, a šuma „Lužina“ jest, kako narod reče „veli komun“ to jest skupna celoj Kastavščini.

Jur za vreme Marije Terezije našli su, da je ta gora dobrahno izsečena, jer je uvek bila na porabu svih obćinara, samo što nisu smeli prodavati drvo izvan občine. Ali za domaću porabu, za gorivo, za kolce i mljavice k trsovom i za obruče na okrute mogao se je svaki obćinar služiti po volji.

Kako se je puk umnožio pak nije bilo reda, tako se je dodesilo, da je Lužina bila ljuto poharana.

Došlo je napokon vreme, kad je sama državna oblast počela na oštrije, a zatim obćina odlučila da se šuma Lužina ima ređiti kao veliki obćinski umejak. Seča je

dozvoljena samo neku dobu i gde i kako dozvoli oblast, te svaki valja da nešto plati. Sada se već vidi, da Lužina mnogo daje drva i lepo napreduje. Kada se je to oštrije gospodarenje počelo, godine 1875., zaseglo se je malo predaleko jer su ljudem bile porazgradjene i uništene na silu ograde učinjene u šumi. To je ponajpače razžalilo Brezane, koji su svu krivnju bacili na obćinu i krvno se s njom zavadili. Tako može se reći i danas stoji. Brezani ništa obćini, a onda ni obćina njima. Šteta velika za jednu i drugu stranu, i da Bog dâ, nagodili se jednom kako bi manje krivo bilo obćini celoj i pojedinim ljudem; jer nevalja zaboraviti, da su Brezane zaslepljivali mnogi neprijatelji Kastavščine i njih istih.

Buduć selo daleko i od Kastva i od Klanc, nije pravo uškolano ni ovamo ni onamo. I to je šteta. Valjalo bi pomoći tako, da po jedan učitelj iz Kastva dobije nešto pomoći, pak da ona dva meseca praznika i još jedan mesec dobro uči u samom selu odrasliju decu.

Kad bi deca znala početke pisma, lahko bi dalje sama proučala mudru knjigu.

Brezani kažu, da je Breza starija od samoga Kastva. To za šalu imaju pravo, jer breza je stablo; a svako stablo što je

samoniklo u naših stranah, starije je od ikojega grada.

Nedaleko sela Breze ima jako vrelo žive vode imenom „Peščina“; a u šumi Lužini kod Stanić-brega govore, da se je našlo rudnoga ugljena.

Skoro svi stanovnici Breze pišu se: Cetina ili Matetić.

### Hosti.

Hostova županija prostire se na iztoku Kastavščine do rečke medje. Zaprema oblo 365 rali, ima 426 stanovnika sa 76 kuća, Sela ili vasi jesu: *Čubetići, Pletenci, Hosti, Pehlin, Škurinja.*

I ovi se ljudi poglavito žive radnjom u gradu Reci.

Negda se nije govorilo Host, nego Hvast, tako se i nadje pisano u starinskih knjigah.

Od toga roda preselilo se je starija vremena obitelji Host na Reku, pak je valjda tamo rođen i odgojen znameniti Host, lečnik cesara i kralja Franje Prvoga, vrstan poznavalac lekovitih trava.

Pehlin dobio je ime od neke naseljene obitelji, koja je tamo živila u prošlom veku, ali joj već neima traga. Ti Pehlini bili su tudjinci (valjda Kočevari ili od druguda

Nemci) u službi državne komore, koja je ondje držala harmicu ili daciju.

### Jurčići.

Tako se zove županija tik izpod Kastva prema jugu, prostiruća se duboko do mora, medju županijama Rubešovom i Serdočevom.

Zaprema 485 rali, ima 91 kuću a 579 stanovnika. Sela ili vasi Jurčićeve županije jesu: *Jurčići, Cingulari, Milohni, Čikovići, Mihelići, Škrliji, Tuhtuni, Ferlani, Rešetari, Turan.*

Blizu sela Jurčići znamenita su tri starinska zdenca. Neki tvrde, da su ti zdenci još od grčke dobe. Dva su tako zidana, da se do vode može kamenimi stepenicami, a jedan je zidan na oblo i okomito, tako da se voda iz njega mora crpati na konop.

Sva tri ta zdenca duboko su pod današnjimi putevi, a teče reč, da ima sedam takovih zdenaca. Kad i podalje u okolici kiši, govore, da zavru ona dva prva zdenca tako naglo, da je pogibeljno naći se posve na dnu.

Okolica ima priliku, da bi moglo biti duboko pod današnjimi vinogradi kakove starine.

Turan je u stara vremena valjda bio letovište kakove gospode. Početkom ovoga veka bio je nekoga I. B. Tomičića, komu ga je oblast otela i prodala za občinu.

U Jurčićevoj županiji rodio se je i Juraj Mihelić, svećenik, o kojem je spomen u ovoj knjizi.

### Jurdani.

Ta je županija na severo-zapadnoj strani Kastva, poglavito između Jušićeve i Puževe županije i šume Lužine.

Ima oblo 722 rala prostora i 439 stanovnika sa 68 kuća. Sela ili vasi jesu: *Jurdani, Korensko, Božinići, Obadi, Mavrići, Principi, Brajani, Železnica* (Štacija).

Ta županija je lepo obraštena, ali za vino nije osobite prilike, kao ni za drugu letinu, te se narod malo lošije ohrani, jer je i podalje od mesta, gde bi mogao što zaslužiti, kao na Reci ili Opatiji. Ipak ima i tu zidara, koji polaze dalje na dobitak.

U toj je županiji postaja „Jurdani“ južno-železničke pruge sv. Petar-Reka.

Kod Obadi peku žlebce za potrebu bližnjih krajeva.

## Jušići.

To je županija bliže Kastvu izmedju Jurdanove i Spinčićeve i šume Lužine.

Ima tek 218 rali prostora i 393 stanovnika sa 63 kuće. Sela jesu ovo: *Vlahov-breg, Babići, Vicići, Jušići, Bartolići, Žnidari*. Od te županije potiče kastavski kanonik Juraj Jušić, koj je godine 1708. ustanovio beneficij Pužev-breg.

U županiji Jušićevoj jest i matica roda Vlahovoga. Znamenitiji ljudi toga roda imali su u svom grbu ili štemu „vlahe“, to jest nekih sedam zvezda, koje naš puk dobro pozna pod imenom „Vlahi“ ili „Vlašići“, a taj grb imao je i pokojni barun Josip Vlah, vrhovni sudija u Dalmaciji, koj je umro godine 1845. u Zadru. Njegova kći Ana Vlah-Pekota ostavila je lep imetak za školske podpore svomu bližnjemu mužkomu rodu Vlah, ili ako tih nema, drugim Vlahom u Kastavščini po blizini srodstva. Bit će sada preko 20.000 forinti.

## Kučeli.

I Kućelova je županija na zapadnoj strani Kastavščine prema Lisinskoj gori. Zaprema 757 rali prostora, ima 584 stanovnika sa 96 kuća. Sela ili vasi te županije jesu: *Osojnaki, Tertni, Mihelići,*



*Palih, Rošići, Jurinići, Biskupi, Ivanići, Tančini, Kućeli gornji i dolnji, Černčići, Čonjini.*

Taj puk prisiljen je dobrim delom živiti već na gorsku. Stanovito doba godine idu u svet na razne zaslužbe. Nešto dobitka kod kuće daje obručarija i bačvarstvo.

### Marčelji.

Županija je Marčeljeva podalje Kastva na iztok, poglavito medju Saršonovom i Studenom. Prostora zaprema ta županija oblo 1060 rali, a puka ima 603 duše sa 102 kuće. Sela ili vasi jesu: *Marčelji, Garići, Globići, Zorzići, Ronjgi, Lučići.*

Dok je bilo boljega dobitka od gore, Marčelji su se dosta bavili vozarijom, sada skoro nitko. Prolaze radnjom kod kuće, a neku dobu godine po šumah okolo Snežnika ili drugde daleko od domovine.

Lep prihod ovoj i okolnim županijam jest od mleka. Devojka ili sama gospodarica već ustaje onu dobu, kad mnoga gospoda po gradovih nisu išla ni spavati, pak nosi na Reku mleko, kadgod i svežega (friškoga) masla, i prvence od letine, a kući donosi što treba za kuhinju.

Marčelji imaju dva lepa i velika seoska zdenca, jedan od prijašnjih vremena, a drugi zidan god. 1888. Na čast jim bilo!

## Matulji.

Selo je Matulji po prilici na pol puta izmedju Kastva i Voloskoga, dakle izmedju Kastva i mora, gradu na zapad.

Prostora ima ta županija 212 rali, a stanovnika 424 sa 67 kuća. Sela te županije jesu: *Ferlanija, Matulji, Preluka.*

Blizu sela Matulji jest istoimena željeznička postaja „Matulji-Opatija“ (Mattuglie-Abbazia), nu tlo, na kojem je postaja, mereno je pod Perenićevu županiju.

U Matuljih križaju se ceste: iz Kastva, iz postaje, iz Reke, iz Voloskoga i iz Pazina.

Prolaz ljudi i robe vrlo je znamenit odkada je procvala Opatija.

U svetačne dane sakupi se u Matuljih mnogo naroda, da se prošeće, porazgovori i pije kapljicu dobrog domaćega, te neki hrle ovamo drugi onamo, jer krčma ima tu obilno.

U Matuljevoj županiji leži del Preluka, dubokoga morskoga zatona, gde su negda bile Minakove dilje ili škver.

Sada je tamo prostrana ravnica, jer je društvo, koje je radilo rečku luku, kopalo u Preluku kamen, pak izravnalo zemljište.

Negda se je za šalu govorilo, da u Preluku rastu cekini, jer cekin naliči plodu jedne vrsti drača, koj tamo raste, ali za ono društvo rasli su sbilja u Preluku cekini, jer se je namerilo na vrlo dobar kamen i na sgodno pristanište. Veličanstven je prosek onoga kamenika, koj se osobito lepo vidi sa Kuka niže Matulji, te iz obale od Voloskoga prema Lovranu, ali je i žalostan, kad pomisliš, da se je nekoliko puta dodesilo, te je jutrom rano pošao tamo čovek zdrav i veseo, da zasluži kruh sebi i deci, a večerom kuća osvanula pusta bez otca i hranitelja. Drugi veći del toga kamenika meren je pod županiju Rubešovu.

### Perenići.

To je županija odmah iza Matuljeve iduć prema Učki. Zaprema oblo 268 rali, te ima 461 stanovnika sa 86 kuća.

Prijašnjih vremena zvala se je „Perinova“ županija. Sela ili vasi te županije jesu: *Markulini, Jankovići, Puhari, Gaj, Slavići, Perenići, Kučići, Radeti, Mihotići, Mavrovići.*

Ta je županija na lepu položaju. Šetnja od Matulji prema zapadu državnom cestom posred te županije vrlo je ugodna. Ako jednom provedu cestu iz železničke postaje Matulji ravno u Opatiju, onda Perenićevu županiju čeka lepa budućnost, jer uz takovu cestu bez dvojbe mnogi bi tuđinci rado boravili dane u leti, buduće na večer i u jutro vele ugodno.

Ovaj se je puk bavio do nedavno prilično bačvarstvom, a ima i zidara i drugih zanatnika.

### Pobri.

Prostiru se između Perenića i Voloskoga, sa 194 rala i 355 žitelja u 61 kući. Sela su ova: *Pobri*, *Frančiči*, *Pužev-breg*, *Varljeni*.

Pobrov je rod znamenit u povesti Kastavske občine. Mnogi su od te kuće bili starešine, većnici i sudije Kastavski; neki Celestin Pobar bio je ovoga veka glavar rukavačke strane.

Po toj županiji nazvan je poštarski ured na državnoj cesti Reka - Pazin, za bližnju občinu Kastavsku i za del Vepri-načke občine. Pošti je ime Frančiči.

Na Puževu-bregu, kako jur spomenusmo, jest matica beneficija Jušićevog sa

erkvicom posvećenom sv. Ani i sv. Fuski.

Taj beneficij uživa sada Voloski župnik, častni Vincenc Zamlić, jer najbliži po rodu svećenik.

### Puži.

Puževa županija prostire se na severozapadnoj strani Kastavščine, poglavito medju županijom Zvonećom i obćinom Brgudom.

Zaprema oblo 1170 rali, ima 824 žitelja sa 135 kućah. Sela su ova: *Mučići, Varljeni, Puži, Skalničar, Zaluki, Brežca, Gerguci, Permani, Poljane, Ružići.*

Zemlja nije prevrta, a podaleko od većih mesta, da bi ljudi mogli dnevimice na zaslužbu, pa večerom kući; zato živu teže nego li ostali Kastavci, koji su bliže moru. Nū ipak daje jim štogod dobitka obručarenje.

Na državnoj cesti sv. Petar-Reka u selu Mučići jest poštarski ured, što je prije bio u Permanih.

Malo dalje, kod pokrajne ceste, koja vodi u Brgud, i to u Brežcih, jest crkva posvećena sv. Josipu, koju je sam onaj puk svojimi žuljevi sagradio. A uz cestu nedaleko te crkve sazidana je upravo ove godine sgrada za školu (po vremenu možda

i stan za svećenika). To je občina Kastavska odlučila godine 1888. sazidati radi koristi puka, da se djeca štogod nauče, a na večni spomen čet desetgodišnjega vladanja Njeg. Veličanstva cesara i kralja (2. decembra 1888.)

Selo Permani bilo je prilično živo od kad je bila sagradjena nova cesta sv. Petar-Reka, pak dok nije železnica i njoj preotela prvenstvo, jer je na Permanih bila poštarska postaja, a prenoćivali su tamo i silni vozači.

Mislimo, da Permani nije hrvatska reč, i da su se oni ljudi prošlih vekova naselili onamo, budi za čuvare šume, a možda i prvi ugljevare u naših stranah, čim se više nebave, ili kao stražari na medji Kastavščine; jer današnja pridružena občina Brgud bila je u stara vremena pod drugom gospodom.

U toj županiji ima i velika, rekli bismo, ponikva, imenom „Brežki dol“ u koj se sleva i ponire mnogo vode kišnice. Nekoji pripovedaju, da je jur iz jame u tom Brežkom dolu pošinula na površje voda, i bacila prave morske ribe. U tom da je dokaz, kako je ona jama ravno morem spojena. Moglo bi biti, nù čega nevidismo, nećemo potvrditi. Nego ako je budi što istine u onom što Valvazor pripoveda, da

je do Kastva bio iz daleka napeljan u stara vremena vodovod (za njegove dobe već zarušen), i kako je u onoj okolici mesta, koja se zove gradišće i tomu slično, mi sudimo, da će biti bila onde voda velika, koja je šumila i bučila strašno, kako se u onom opisu pripoveda. I ako je bilo u davna vremena kakove vogradnje, tražili bi ju onde prije nego li druguda.

### Rečina.

Ime te županije samo kaže, da je uz vodu Rečinu, koja se izpod Trsata izleva u more i od koje je grad sv. Vida dobio ime Reka.

Ta županija je prema iztoku najskrajnija u Kastavščini, a po tom i u Istri, jer odmah preko vode, računajuć od izvora na levo, jest zemljište i zakon kraljevine Hrvatske.

Rečina zaprema oblo 620 rala prostora, a ima 366 stanovnika sa 70 kuća. Sela su ova: *Baštiani, Ternovica, Kukuljani*.

Svet ostale Kastavščine strmo pada prema vodi, zato žalibože i nema prave ceste, koja bi županiju koristno vezala sa drugimi.

Narod se pomaže s drvodelstvom. Ne-

koji znaju dosta dobro izraditi pokućstva, kao stolice, stolove, postelje, ormare i druge takove stvari. Te robe ide i u Dalmaciju, a u Kastavščini samoj dosta se je proda.

Tu su i neki mlinovi, koji samliju većinu žita što prirodí u Kastavščini, a u stupićih valja se sukno, rade ponjave, plašćenice itd., takodjer za dalnje krajeve na istarskom Krasu.

Kad bi uz čiju pomoć (jer ni puk ni občina nemogu toliko) izpeljan bio barem dobar vozni put iz Klane preko Studene, ili makar od Marčelji po Saršonih na vodu Rečinu, mogla bi ta županija imati prilične zasluzbe piljenjem dasaka ili takozvanih mlinaca (tavolette), koje se dosad sve iz okolnih gora pile u ilirskoj Bistrici.

Što smo rekli radi škole u Brezi, vredi i za Rečinu.

## Rubeši.

Županija Rubešova jest odmah niže Kastva prema moru na jugo-zapad.

Prostrana je 414 rala, a ima 437 žitelja i 71 kuću. Sela i zaselci te županije jesu: *Jurjenići, Na Doleh, Tometići, Cesari, Antončići, Dolčić, Klančari, Rubeši, Antonovići, Komodan, Orban, Cirkul (Pavlovac).*



Mnogi ljudi te županije bave se klesarstvom. Poglavitni kamenici jesu kod Antonovića i kod Pavlovca. Dovož na Reku, u Volosko i Opatiju nije mučan, jer su ceste lepe. Klesari su izvrstni. Vredno je u toj županiji videti vinograd Komodanov, jer premda Kastavci na sploh goje lozu dosta pomno i dobro, ipak mislimo, da je taj vinograd mnogo godina služio za uzor, a stalno ne na štetu gospodara.

Sada mu preotima prvenstvo vinograd „Vlahovo selo“ uz put od Matulji prema Kastvu u županiji Spinčićevoj, svojina gospoje Amalije Bakarčić, rođjene Vlah.

## Rukavac

zovu se dve županije Kastavske na najzapadnijem kraju na medji občine veprinačke; jedno je donji a drugo gornji Rukavac, ali su seoca i vasi tako na blizu, da i narod sam nećini već razlike između jedne i druge županije, nego baš da mu je tačno izkazati sve do kućnog broja.

Rukavac donji ima do 67 kuća sa 425 žitelja, a 118 rali prostora. Sela su ovo: *Mihalji, Martinjači, Gržančići, Gržići, Šepići, Kuzmići.*

Gornji Rukavac ima do 78 kuća sa 517 žitelja, a prostora 2079 rali.

Prostor te županije zato je tolik, jer je u katastru meren u nju velik del obćinske šume Lisine.

Rukavac ima prijazno lice i vesele ljude, ali ne vidi se pravo od južne strane, kuda većinom tudjinci prolaze; zato nebi ni rekao, da u onom „rukavcu“ izmedju dva brda, jedno Orljak a drugo nad Kućeli, ima ovoliko ljudskih prebivanja.

Rukavac ima kapelansku crkvu sv. Luke, a časti se i sv. Petar, te je na oba dana proštenje. Crkva je sazidana na šiljastu brežuljku, gde se stiču medje županija Kućelove i Rukavačke. Do crkve je stan za svećenika, vrlo naredno razdeljen, pak pučka škola mužka i ženska. Neka je čast i poklon narodu te kapelanije (oba Rukavca, Kućeli, Perenići, Bregi), jer je silnimi žrtvami u poslednjih 30 godina podigao lepu crkvu, stan za svećenika i za školu. A da je još srca u toga puka, vidi se ponajbolje, kad je koledva. Svećenik ide s nekimi koledvači od kuće do kuće, pak nabere za crkvene potrebe 200 i više forintih.

Puk tih županija zasluži mnogo radnjom u kameniku Prelučkom, a neko doba godine idu mnogi daleko u hrvatske i druge šume gde izradjuju duge i ostali les. Od ove su strane rodom Ivan Ger-

gurina i Fran Šepić Tometov, koji trguju na veliko dugami, a što je lepo od njih jest to, da vole dobar glas nego li zlatan pàs i narod se, koliko mi znamo, netuži ni malo na njih. Male trgovine ima u tom kraju, rekli bi, više nego li po ostalih krajevih Kastavšćine.

### Saršoni.

Ta županija poleži prema iztoku grada Kastva, poglavito medju Rečinom i rečkim okružjem. Ima prostora 811 rali sa 675 žitelja, a 112 kućnih brojeva. Sela te županije jesu : *Sveti Matej, Trtni, Mladeniči, Buljki, Bertuni, Biskupi, Saršoni, Skvažiči, Benčani.*

Puk se je prilično ohranio u starinskih običajih; tuda se kao i u bližnjoj županiji Marčeljevoj vidi još junačkih lica.

Selo sv. Matej računa se slobodno medju najlepša mestanca prostrane občine Kastavske. Položeno je na brežuljku, čisto je i ima lepih kuća dosta razdaleko zidanih jedna od druge. U tom je selu žandarMarijska postaja, poštarski ured, kape-lanska crkva na čast sv. Mateju, sa stanom za svećenika i školom.

Škola je u sgradi gde je negda bila financijalna oblast; tu sgradu i šternu usred

sela kupila je občina od erara pred malo godina.

Velike susedske šterne (zidane bunare) imaju sela Saršoni i Mladeníci, a povrh toga jedan gradjeni kal niže Saršoni, a jedan blizu Trtni.

Posve blizu sv. Mateja na samini u lepo obradjenom zaselku žive obitelj Bastian. Od otuda potekla su ona dva blizanca popi Bastiani Mate i Ivan, umrvši oba u Trstu. Mate je bio učitelj veronauka na talijanskoj gimnaziji, a Ivan učitelj veronauka na jednoj ženskoj školi u Trstu. Onaj se je mnogo bavio knjigom i naukom, te je napisao koječega, što još nije u jedno sabrano, ovaj (Ivan) bavio se je slikanjem. Mate Bastian bio je vele vrstan poznavalac svake tančine hrvatskoga jezika, jer ga je čista čuo govoriti od svoje rodbine i učio ga se je kasnije. Poznao je temeljito i talijanski i latinski jezik.

## Serdoči

zove se županija južno od Kastva preko Jurčićeve županije. Zasiže do mora. Prostoru ima 686 rali sa 575 stanovnika, a 80 kuća. Sela su ova: *Murini, Bačići, Serdoči, Blečići, Markovići, Diraki, Grbeci, Šumci, Marčeljska Draga.*

Serdočeva županija rodi plemenitim vinom, a narod je zidar i kamenar i klesar, u koliko se nebavi poljodjelstvom.

U Serdočih je starinska crkvice sv. Križa; u blagdane dolazi čitati svetu misu svećenik iz Kastva. Velika bi potreba bila da je svećenik nastanjen onde i da je škola, jer je deci predaleko do Kastva-grada.

### Spinčići.

Županija Spinčićeva poleži tik do grada na zapadu uz novu cestu sv. Petar-Reka. Zaprema 292 rala prostora; ima 451 žitelja a 72 kućna broja. Vasi te županije jesu: *Brnini*, *Belići*, *Spinčići*: gornja i donja vas, *Cari*.

Druga cesta uz tu županiju ide iz Kastva u Volosko. Uza nju levo iduće od Kastva je veliki zidani vodnjak, što ga narod zove „Spinčićev Kal“.

Ta se županija odlikuje malenom ali vrlo lepom i pomno obradjenom ravnicom, na koju je ugodan pogled izpred crkve sv. Jelene iz Kastva.

Što se ne bavi poljodjelstvom, to nastoji ponajviše zidarski zanat.

## Sroki.

Sroki su županija na severo - iztok Kastva preko Brnčićeve. Prostora je 540 rali, žitelja 540 sa 95 kućnih brojeva. Sela ili vasi jesu: *Ferenčići*, *Sroki* gornji i dolnji, *Kulići*, *Mavri* i *Kosi*.

Ta županija pada više u gorsku stranu, te nenosi ploda onako pitoma, kako krajevi uz more. Što smo za puk rekli kod Brnčića, vredi i za nje.

Vredno je osobite pohvale selo Kosi, koje se je jur pred skoro 20 godina znalo obskrbiti dobrom pitkom vodom, koja utiče u zidane zdence.

Čudno je ime te županije. Srok zna-  
menuje dogovor, da ćemo se naći tu i tu,  
a onda znamenuje i mesto, gde se ljudi  
navadno susreću.

Da se nisu tu gdegod sticale dve starinske rimske ceste, jedna od Oglaja a druga od Pule na Tarsatiku? Sudeć po pisanju znamenitoga Kandlera, moglo bi to biti u onoj okolici; ali što mi znamo, nema danas traga, ni u narodu spomena o tom.

## Trinajstići.

Županija Trinajstićeva poleži na zapad gradu Kastvu preko Spinčićeve. Ima pro-

stora 207 rali, kućnih brojeva 56, a stanovnika 367. Sela ili vasi jesu: *Tišljarići, Vodopiji, Trinajstići, Miseri, Radetići, Šmogori.*

Puk se osim poljodelstva bavi bačvarskim i zidarskim zanatom.

U toj je županiji prostran zidan vodnjak žive vode i zove se „Lepljin - Kal“.

### Zamet.

Zametska je županija na jugo Kastva baš uz rečku medju. Zaprema 555 rali, ima stanovnika 589, a kućnih brojeva 116. Raste naglo radi blizine grada Reke. Sela ili vasi i zaselci te županije jesu: *Trampi, Pužići, Mulci, Tići, Drnjevići, Mamići, Čiković, Selinari, Starci, Pilepići, Malonji, Ienci, Rude, Pavinići, donji Blečići, Katrida.*

Dve državne ceste protiču tom županijom, a to „nova cesta“ iz Reke prema sv. Petru, koja dolazi na Kastavski kraj upravo kod vasi Rude, i starija cesta uz more iz Reke preko Voloskoga na Lovran, Mošćenice, Berseč i dalje do Pazina. Iz Reke dolazi na Kastavski kraj upravo u selu Katrida, gde je i financijalna straža od naše strane.

Do pod konac prošloga veka širila se je Kastavščina još dalje u današnje rečko okružje. Negdašnja crkvice sv. Martina u Brgudih, sada ruševina, pak „Rečice“ to jest onaj prostor, gde je sada tvornica sumporovine (fabbrica prodotti chimici) i tvornica torpeda, sve je to sa velikim prostorom dalje od mora prema Plasam i Skurinja pripadalo Kastavščini i zvalo se je **Pod breg**.

Na Katridi je kamenik, gde se kopa kamenje za zasipe rečke luke.

U Zametu rodi plemenito vino, koje se prodaje na Reku, a i kod kuće iztoči. Šteta da je odviše kamena a premalo duboke zemlje.

### Zvoneća

jest najskrajnija županija Kastavska na zapadu. Što medjaši s njom dalje, kako Brgudac i Lanišće, to već pada pod buzetski sud a koparski politički kotar ili kapitanat; a severni su medjaši sela Mune i Žejane pod sudom Novogradskim (Podgrad ili Novigrad).

U katastar te županije meren je velik del obćinske šume Lisine, zato je prostrana do 2820 rali.

Ima 102 kućna broja sa 650 žitelja.



Crkva je sv. Antona u selu Zvoneća i pomoćna škola. Sela su ova: *Kriva, Sušni, Kavali, Zvoneća, Gašpari, Škrapna, Perki.*

Prilično dobra vozna cesta je jedino občinska, koja iz Jušići ide u šumu Lisinu. Narod se tuda teže žive, jer je nebo hladovitije; ali prema Brgudu i Pužem ima i boljih vinograda, koji daju neko tanko vince, kiselasto nu leti vrlo ugodno, a zove se jarbola. Trsje dosta rodovito. Puk je krepak. Sva je prilika, da je ime *Zvoneća* prekrojeno iz besede: *Zgoneća* ili *Zgoneće*, to jest, *Izgoneće*, mesto gde su dolnji Kastavci (Kućeli i Rukavčani) imali nekada dvore, pak izgonili ovce i konje na pašu u planinu.

Konja je za tovorenje negda bilo mnogo više u Kastavščini nego li danas. Vredno se je uspeti na vrh šume Lisine, baš na Šiju. Na tih vrhuncih ima mesta, koja se zovu *Gomila*, vela i mala. *Gomila* ili *mogila* jesu besede koje mnogo puta pokazuju, da je tamo kakove starine iz poganskih doba. Povestničari rimskih sгода pišu, da su onuda taborile i prolazile rimske vojske. A moglo bi lepo biti, da su stanovnici *Žejana* potomci takove vojne kolonije ili naselbine, kad još medju sobom govore romanski. Nego i *Šija* nije stalno da je rimska reč, kako ni *Žejane* od voj-

vode Sejus-a. Jer Šija znaменуje u Hrvatih visoku sedlastu goru i vrat. Tako bi današnje selo Žejane moglo poticati od starijega oblika Šijane (sada bismo rekli Šijani), puk koji stanuje ob Šiju-planinu, jer su iz početka možda imali i nestalnu postojbinu.

Pregled cele občine:

Ime Kastavskih županija	P r o s t o r		Broj puka	Broj kuća
	rali	klafiri		
1. Bernasi .	700	959	432	72
2. Bernčići .	641	5	526	92
3. Blažići .	449	899	460	80
4. Bregi .	632	888	456	79
5. Breza .	3105	360	116	25
6. Hosti .	365	884	426	76
7. Jurčići .	485	800	579	91
8. Jurdani .	722	1301	439	68
9. Jušići .	218	570	393	63
10. Kastav .	240	690	629	113
11. Kućeli .	757	1049	584	96
12. Marčelji .	1061	55	603	102
13. Matulji .	212	1341	424	67
14. Perenići .	268	827	461	86
15. Pobri .	194	368	355	61
Ukupno .	10049	1396	6883	1171

Ime Kastavskih županija	P r o s t o r		Broj puka	Broj kuća
	rali	klaftri		
Prenos .	10049	1396	6883	1171
16. Puži . .	1171	1561	824	135
17. Rečina .	619	740	366	70
18. Rubeši .	414	1437	437	71
19. Rukavac dolnji . .	118	389	425	67
20. Rukavac gornji . .	2079	534	517	78
21. Šaršoni .	811	547	675	112
22. Serdoči .	686	973	575	80
23. Spinčići .	292	1175	451	72
24. Sroki . .	540	910	540	95
25. Trinajstići	207	1343	367	56
26. Zamet .	555	941	589	116
27. Zvoneća .	2819	796	650	102
<b>Cela obč. Kastav</b>	<b>20373</b>	<b>1542</b>	<b>13299</b>	<b>2225</b>
<b>Pridružene :</b>				
Brgud . .	3983	294	900	147
Klana . .	7770	447	998	170
Lisac . .	1379	780	228	33
Skalnica .	1020	662	220	34
Studena .	2625	991	350	67
<b>Sve pridružene.</b>	<b>16778</b>	<b>1574</b>	<b>2696</b>	<b>451</b>
<b>Celo glav. mest. obč. Kastav .</b>	<b>37152</b>	<b>1516</b>	<b>15995</b>	<b>2676</b>

Iz ovoga se pregleda vidi:

1. da u Kastavščini žive od prilike 4500 ljudi po četvornoj milji [10.000 rali ili jutara svaka milja.]

2. da na svaki kućni broj dodje popreko nešto više od petero čeljadi.

Dakle: Kastavščina je za svoje slabo tlo prenapučena a puk je u veliku napredku, kada popreko svako petero čeljadi žive u posebnoj kući. Rodovi su prestali živeti zajedno. Obitelj je spala na sama oca, majku i decu.

Zato i jest redko, da bi po više oženjene braće živilo na jednom ognjištu.

## VIII. Podnebje, vode, vetrovi.

Zemljište je u Kastavščini skoro sam vapnenasti kamen, kras, gdegod naslagan u slojeve, da možeš vaditi lepe škrile i veće komade, kojih netrebaš nego malo obdelavati, jer su jim dva lega dobra; a gdegod je samac bez redovitog sloja, strši iz zemlje kao bodljika.

Male, nepravilne naslage čiste zemlje gde i gde među kamenitim tlom, zovu se dolci, doline i tomu slično.

Samo u Rečini, Klani i Studeni ima nešto više brusilastoga i ilovastoga prostora,

koj se čini produženje one doline izpod Katalana (od Bistrice prama Zabićam) do vode Rečine na iztok. Tlo se diže od mora prilično strmo, rekao bi u tri stupnjevine; prva do pod Kastav, druga do vrh „Pogleda“ u Marčeljskoj županiji, od prilike ravno od Saršoni do pod Zvoneću, a treća nejednako s jedne strane do Police na hrvatsko-kranjskoj međji, a s druge strane do vrh Šije na zapadu; tako da se tlo občine Kastavske diže od mora do 1000 metara najveće visine.

Na celom obronku niže Kastva prema moru rodi dobro vino, smokva, gdešto i ulika; a onuda što vali preko toga obronka na iztok i sever, lošija je plodina već radi žešće zime.

Žive vode povećé neima nego li Rečina. Manjih vrutaka nalazi se mnogo, osobito u občini Klani.

U samoj Kastavščini ima trag jake žive vode u ravnoj crti od Lisca sve do u Preluk; na toj crti dolazi živa voda na sunce u Piščini (Breza), Jurdanovcu (Jušićeva županija), Lepljinu (Trinajstići) i Živici (Matulji), napokon u moru u Preluku, što je poznati osobito u vreme velikih kiša, jer tada na stanovitom mestu u Preluku podzemne vrulje silno uzmute more.

Na „Živici“ tri su vodnjaka, jedan manji kod samoga vrela, drugi velik nešto niže, a treći srednje veličine tik izpod sela Matulji uza samu železničku prugu. Najveći vodnjak držao bi tri sto kubičnih klaftara vode, da nije pokvaren.

Ili od potresa ili od drugog razloga biti će da je „Živica“ pala niže, te samo malo dolazi na površje zemlje. Negda je tekla na površju u more jarkom, koj se još sada dobro vidi niže sela Matulji sve do u Preluk. Na tom je jarku još ruševina negdašnjega mlina, očiti dokaz, da je voda onuda tekla ne samo u vreme velikih kiša, nego neprestano.

Vetrovi škode dosta u Kastavščini. Poznati su poglavito jugo (južno-iztočni vetar), bura (severo-iztočni) i to ili senjska bura, ako je više od sunca iztoka, ili kranjska bura, ako je više od severa (polnoći). Tramuntana zove se vetar čisto severni, koj dolazi k moru sve do Voloskoga onom nizinom između iztočnih bregova, koji su nad Lipom i Jelšanami i zapadnih bregova nad Brgudom i Zvonećom. Koliko je neugodan, jer vrlo studen taj vetar u zimi, toliko je ugodan večerom i jutrom u letnje doba. Ali tko je slabih prsiju neka ga se slobodno čuva, osobito iz rana jutra.

Buduć neima dosta žive vode, nastoji pučanstvo Kastavščine već od starih doba zidati velike vodnjake i zdence (šterne) za pojedine kuće i za veći skup kuća, kadgod za cela sela.

Ti uzidani vodnjaci otvoreni su i zovu se „kali“. Nezidan vodnjak zove se „Lokva“, ali ostaje ime lokva i onda, kad je na mestu negdašnje lokve uzidan kal ili šterna. Tako su u gradu Kastvu dve bivše lokve, sada šterna i zidani kal.

Osobiti napredak u vodogradnjah opaža se od jedno dvadeset godina ovamo, te se već nevidi nego redko, da Kastavac mora bačvami po vodu u Opatiju (na Dražicu) ili u Reku (na beli kamik) ili u Klanu (u Dletvo). Pojedini svojim trudom, a i cela sela skrbnim nastojanjem občine i pomoću pokrajinske i državne vlade, providili su već do sada Kastavščinu tolikom pitkom vodom, da Kastavščina može u toj stvari biti ogledalo za celu Istru.

## IX. Povest Kastva.

A) do godine 1139.

Mnogo smo se trudili, da najdemo gdegod upisane najstarije sgođe grada i občine Kastva, ali nismo se mogli nameriti na knjige ni pisma, od kuda bismo mogli to izpisati i našimi misli popuniti.

Što znamo stalnoga, to je po prilici od 700 godina ovamo, ali je Kastav bez dvojbe i prije obstojao.

Naša je misao, da je utvrda bila već u vreme pred rimskim gospodstvom. Na to nas dovodi keltička reč „kast“ od koje bi moglo biti ime gradu, pak i to, da se je medju kamenjem uza same gradske zidine našlo oružje vele starinsko, recimo kao sekira (ali bez uha) od zelenkastoga kamena; treba naima znati, da su se narodi ljudski branili kamenim oružjem, dok nisu znali za kov.

Bit će i to dokaz, da je Kastav od pradavne starine, što je njegov tloris delomice uglast, a ne na ravna četiri kuta, kako su bili rimski tabori.

Biti će dakle, da je Kastav obstojao već u predrimsko doba, a da su Rimljani na prolazu svojim vojskama rabili takovu tvrđu za obzidan tabor, nije nikakovo čudo; moguće je i to, da su onde držali stalno namešteru vojsku kao stražu, ali poblize neznamo ničega izvestnoga.

Od godine 400 do godine 900 od prilike lomile su se ovde pod provalom Huna, Obara, Vandala i Gota medje dvaju velikih carstva: grčkoga ili iztočno-rimskoga i zapadno rimskoga; a na ovoga su stope dolazili: Longobardi, Goti i Franki.



U tom razdoblju prilika je, da su Grei ravno gospodovali u naših stranah, jer je u narodu spomen na Grke dosta živ; pače je pravo računati, da je hrvatski puk koj se je u rečenom razdoblju ovamo selio, bio primio kršćansku veru sa svimi onimi vanjskim razlikami, kojimi su se Grei razlikovali od Latina, jer i sada se Grei u naših stranah zovu „staroverci“.

U tu dobu podigla se je malo po malo medju spomenute dve velike države i država naroda hrvatskoga, kasnije kraljestvo hrvatsko. Puk, koj je naselio te strane, morao je priznavati vlast onoga vladara, koj mu je bio najbliži jači, a vladao je zajedno nad istim plemenom dalje na iztok.

Sudimo dakle, da je Kastavščina kao i dobar del ostale današnje Istre u dobi po prilici od godine 800 do 1100 bio pod vrhovnom vlasti vojvoda, kasnije kraljeva hrvatskih, a od godine 1102 unapred pod vrhovnom vlasti kraljeva ugarsko-hrvatskih. Tekom vremena bio je doduše onaj kraj i velik dio Istre pripojen drugim zemljama, ali neznamo nikad, kojim ugovorom ili očitom privolom kralja hrvatskoga.

Evo neke razloge tomu našem sudu:

1. Cesar grčki Konstantin Porfirogenet piše, da se je hrvatska vlast na zapadu ši-

rila do „istarskih“ planina. Istra se je onda zvalo samo zapadno primorje sadašnje Istre, pak dalje sva ravnica do današnjih gora, koje dele Goričko od Koruške. Isti cesar spominje medju hrvatskimi županijami „Pezensku“, a to se razložno može čitati samo „pićansku“ županiju u današnjoj srednjoj Istri, od koje je postala kasnija „knežija“ pazinska. Ako se je dakle hrvatska vlast prostirala dalje u Istru i preko Učke, to je krajina na iztok Učke bezdvojbeno bila u državi hrvatskoj.

2. Taj isti grčki cesar spominje neki grad „Albunum“ do kojega da se je vlast hrvatska razširila. Sam De Franceschi, pisac povesti istarske, spominje, da bi to bio Kastav i da se je ime Albunum sačuvalo u imenu „Halublje“ (tako se naziva gornja strana Kastavske občine).

De Franceschi neima pravo ako samo do Kastva postavlja medje hrvatske, jer Albunum latinska reč mora biti ili Albona (Labin) ili budi koj grad, koj u hrvatskom jeziku ima pridevak „beli“, dakle i Belaj (u pazinskom kotaru) i Belgrad u negdašnjoj najzapadnijoj marki hrvatskoj, koja sada pripada talijanskomu kraljestvu.

A Halublje nije pokvareno iz Albunum, jer je Habublje (Haluplje) čisto slavenska reč, koja znamenuje kraj iz

prva pust, gde su postojale samo pastirske kolibe ili halupke. Ipak dakle i po sudu Talijana Kastavščina je od tisuću godina napučena hrvatskim pukom.

3. Od pradavne starine bio je u Kastvu običaj, da na uzdarje desetine, namestnik vlasti daje poglavarstvu puka svake godine jedan štov. Taj štov zvao se je „kraljev pir“. Nije to samo bio običaj, nego uzakonjeno pravo puka.

Drugih kraljeva u ono doba, kad je taj običaj mogao nastati, nije bilo od talijanske medje na iztok, nego kraljevi hrvatski ili ugarsko-hrvatski.

Nismo mogli još doznati kako je nastao onaj običaj, ali kad je pred više od 400 godina uzakonjen za pučku pravicu, dokazuje neki prastari vez Kastavščine prema svomu kralju.

4. Još 14. veka (okolo g. 1366) nagovarao je oglejski patrijarka Divinske knezove neka izjave, da su tobože od njega primili u leno ili feudo Divin, Prem, Reku i sve što drže u Hrvatskoj. Dalje od Prema na iztoku, osim Reke bila je Krasija sa Kastvom i ostalimi dobri, koje su držali Divinski knezovi. Patrijarka je dakle hteo da Divinci priznaju, da je on vrhovni gospodar onih hrvatskih strana.

5. Ugarsko-hrvatski kralj Bela IV. darujući u 13. veku Frankopanom knežiju Vinodolsku, opisuje, da se ta knežija (prema zapadu) proteže do njegove „slobodne“ vode Rečine.

Kastavščina i danas medjaši sa negdašnjom Vinodolskom knežijom na vodi Rečini. Kralj Bela nebi bio tu vodu označio za njegovu „slobodnu“, da i preko te vode nije držao svoju kraljevsku vlast u krepsti.

Po zakonih kraljestva hrvatskoga, županije i knežije bile su skoro neodvisne od kralja. On je svoju vlast očitovao obično samo tim, da je komu junačkomu vojvodi, ili redovnikom ili crkvam darovao jednu ili drugu krajinu, neka se od nje živu. Ako je bilo u toj krajini baš osebne kraljevske zemlje, onda je ta zemlja pripala obdarenim; ako nije, onda je obdareni samo neka podavaulja dobivao od puka one krajine. Puk je tada već bio kršćanske vere, te nije čudo, da je dobrovoljno pristajao na plaćanje nekoga dela priroda crkvi ili crkvenomu poglavaru. To je navadno bila desetina.

Nezna se još kada, ali je stalno da je neki vladar darovao puljskomu biskupu gospodstvo nad trimi velikimi hrvatskimi obći-

nami, to jest nad Kastvom, Veprincem i Mošćenicami.

To se je imalo dogoditi od prilike izmedju godine 800 i 1100. Od tada imamo segurnije podatke.

To doba počima se javno pravo stvarati po novom načinu. Ima se naime vrhovni gospodar (cesar, kralj ili što takova). On daje jednu krajinu jednomu, drugu drugomu rodjaku, prijatelju, pomoćniku u leno ili feudo.

Taj obdareni postaje kao pravi gospodar onoga kraja, sve dok mu rod ne izumre, ili dok se grdo neogreši o darovatelja, i može opeta dalje darovati, založiti i kako već odsvojiti onu krajinu drugomu, tako da ovaj drugi ima prave koristi od nje.

Tako dolazi, da ista krajina ima po tri gospodara, jednoga po istini, a druga dva po imenu.

Dodesilo se je često, da je obdareni osilio, a prvotni darovatelj oslabio. Tada je ono feudo ili postalo posve slobodno, ili je obdarenik spoznao drugoga vrhovnoga gospodara.

To treba uvek imati na umu, kad se čita povest ovih naših krajeva po prilici od 800 godina ovamo, inače se pomutiš, da neznaš ni sam gde si.

Ostavimo dakle sada vrhovne vladare, i sledimo sgode s onimi bližnjimi gospodari Kastavšćine, to jest biskupi puljskimi i onimi, koji su za njimi sledili.

Biskupi puljski bili su svetovni poglavari grada Reke, Kastva, Veprinca i Mošćenica od god. 800 (?) do 1139., a duhovni poglavari tih krajeva bili su do pred samih 100 godina, premda jim je ostali dio biskupije bio većinom pod mletačkom vlasti. Kako svetovni poglavari dobivali su od naroda bezdvojbeno desetine, a četvrti dio te desetine pripadao je mestnim svećenikom za njihovo uzdržavanje.

Svaki novi biskup dobio bi dar za spoznanje gospodarstva nad ovimi krajevima: nekoliko lakata platna, pticu sokola, dva ždrebea.

Za drugo ovi krajevi uživahu dosta lepe slobostine, kako ćemo kasnije videti.

B) do g. 1139—1465.

Od biskupa puljskih prešla je svetovna vlast nad Kastavšćinom na knezove Dévinske. Navadno se uzima, da su biskupi izručili tim knezovom ove krajine g. 1139.

Zovu se Divinski (Duinati — von Tybein) po svojem kastelu Divinu (Devin-

Duino-Tybein), što se obnovljen i sada diže nad morem od prilike 2 ure hoda od Trsta prema severu.

Ti Divinci bili su zlatopasanci patrijarke Oglejskoga i u 13. veku dosta jaki. Krstna imena, koja su si navadno nadevali jesu: Stefan, Vug (Hug, Haugh) Reimprecht i Juraj.

Vlast patrijarke padala je pod konac 14. veka, a dizala se je vlast austrijskih vojvoda, ili kako su jih naši stari zvali: principa od Austrije.

Nije dakle čudo, da su već sami Divinski knezovi u prilici priznavali za svoje vrhovne gospodare principe austrijske; ali to je bila tek daleka priprava ovim poslednjim, da malo po malo dodju do gospodstva na obalah jadranskoga mora.

Poslednji Divinac bio je neki Ugolin, koj je umro godine 1399.

Imao je kćer Katarinu udatu za Raimberta Valse, i tako su dobra Divinske kuće prešla na plemiće Valse ili Walsee, pak su iz toga naši stari skrojili besedu Favališ ili Favalić. te je ostalo pisano, da su negda u naših stranah gospodovali „knezi Favalići“. Nu istina je, da nebijahu naše krvi, nego nemačkoga roda.

Nije onda bilo dostatno, da Katarina

potiče od Divinskih knezova i da je blagarica kad neima braće, da je dakle plemić Valse blagar i gospodar krajine o kojoj pišemo.

Trebalo je, da poglavitiji gospodar prizna Valsom gospodstvo, a to je bio puljski biskup i on je to učinio godine 1400.

Valsi su vladali ovuda samo kojih 75 godina (po prilici od 1400 do 1475). Ali bit će bili vrlo dobra čeljad, jer su jih se Kastavci spominjali još do pred samih 100 godina.

Tko su bili ti Valsi ili Walsee?

Knjige pišu, da su došli iz švabske zemlje, dakle Nemci po rodu. Spominje se neki Ulrik u službi vojvoda austrijskih, kao zapovednik vojske proti Paduan-skim vojvodam i Furlancem (okolo 1350). Bit će bio njegov sin ili bliži rođjak onaj komu se je sreća nasmijala, te je obljubio Katarinu Divinsku i njezinu lepu očevinu.

Valsi su bili imeniti ljudi. Mnogo put jih stara pisma nazivaju „svetla i moguća gospoda“.

Prepirali su se mnogo sa obćinom i biskupom grada Trsta radi plovanija na Krasu, i tija u te daleke od nas vekove treba posegnuti, da se razumije, kako je to, da na mnogih mestih Krasa svećenik



neima od nikoga ništa nego od puka. Tako je! Pravdali su se posvetni i duhovni mogućnici, tko da ima vlast nad ovom ili onom župom, pak su najkasnije zapustili duhovnike jedan i drugi, a primio jih je pod svoje krilo narod, davajući jim uzdržavanje od svoga siromaštva.

Kada su Divinci izumrli, sva je prilika, da su se Kastavci pobojali neće li biti sile od novih gospodara. Zato je bilo najbolje napisati pravice i dužnosti i kazne za zločine i neke druge uredbe, kako je bilo od starih vremena. To su i učinili. Godine 1400 popisani su neki stalni običaji, to jest napisan je štatut ili zakon grada Kastva.

O njem ćemo kasnije reći koju.

Za gospodstva Valsa nalazimo već u Kastvu „kapitane“. To je znak, da su ove krajeve držali znamenitimi, kad su takovu čast dali svomu namestniku. A prije su se namestnici zvali „valputi“ (Valpotto = Gewaltbote = Kastelan). Tako već od godine 1450. unapred može se govoriti ne samo o gradu i občini Kastavskoj, nego i o „kapitanatu grada Kastva“. A taj kapitanat obsezao je od prilike današnji sudbeni kotar Volosko izuzamši gradić Lovran s najbližom njegovom okolicom. Prvi kapetan, kojega smo do sada našli upisanoga,

zvaao se je Gašpar Furst. Svedočio je u Senožćah dne 15. junija 1463. pri jednoj nagodi izmedju gospode Valsa i kapitula tršćanskoga o patronatu nad nekimi crkvami po Krasu.

Godine 1464. podelila su se braća Rampert i Wolfgang Valse, pak su Wolfgang a dopali naši krajevi, to jest: Reka, Kastav, Mošćenice, Veprinac, Bujanj (Guttenegg), Trnovo i Jelšane, t. j. bezdvojbeno posedi, koji su od starine pripadali kraljestvu hrvatskom, a drugi brat dobio je posede, koje su nazivali „nemački“.

C) od godine 1465—1773.

Wolfgang je godine 1465. u testamentu imenovao svojim baštinikom mogućega nadvojvodu austrijskoga i nemačkoga cesara Friderika III.

Tako su ovi naši krajevi došli kao vlastiti u posed prejasne austrijske kuće i od onda ostadoše neprestano do današnjega dana.

Malo godina iza toga već su austrijski nadvojvode dobili izborom u Cetin-gradu (1527) kraljevstvo hrvatsko. Ali ove strane Istre i Metličku okolicu (slovinska marka) nisu pripojili kraljevstvu, nego su pose-

bice vladali s njimi, te ako i ne posve tvrdo, ipak se je gospoštija Kastavska do ovoga veka držala za del vojvodine Kranjske. Od onda potiče reč: da smo mi pod lontuš. Lontuš je izkvarena beseda od nemačke: Landhaus (pokrajinska kuća u koju su plemenitaši i neki gradovi i viši svećenici hodili na sabor). Tako se zove lontušna nedelja, neka nedelja prije korizme na spomen tih sabora.

Austrijski nadvojvode davali bi kapitaniju Kastavsku komugod plemiću za zalog i obično bi toga plemića imenovali ujedno kapitanom, to jest svojim namestnikom.

Taj plemić, dok mu nadvojvode nebi izplatili duga, mogao je gospoštiju prodati dalje drugomu, drugi trećemu, ali razumije se, da su nadvojvode imali uvek pravo odkupiti ju.

Tako se je desilo kakovih 150 godina dok nisu stalno dobili gospoštiju Jezuiti i onda postavljali svoje kapitane.

Evo kratki pregled uživatelja gospoštije Kastavske posle Valsa:

Godine 1468. Uživa gospoštiju Jakov Raunachar za 250 cekinalh zakupa.

Godine 1478. drži ju u zakupu Nikola Raubar.

Godine 1560. dobiše u zalog za novce

pozajmljene kući austrijskoj gospoštiju Kastavsku Franjo i Juraj Barbo gospoda na Kozljaku ili Vaksensteinu, plemeniti i bogati ljudi.

Godine 1583. braća Barbo prodavaju zalog na gospoštiju Kastavsku dozvolom nadvojvode Volfgangu Schranzu.

Godine 1609. nasljednici Schranzovi prodavaju gospoštiju Kastavsku za 20.000 forintih baronu Wagensbergu,

Godine 1613. Wagensberg prodaje za istu cenu gospoštiju (dakako dokle traje zalog) Baltasaru plemiću Thanhausenu, kasnije grofu.

Godine 1625. dne 8. aprila nadvojvoda Ferdinand potvrđuje darovnicu kojom Orsola udova grofica Thanhausen darova Kastavsku gospoštiju jezuitskom kolegiju u Judenburgu.

Godine 1630. grofica Thanhausen dogovorno sa Jezuiti u Judenburgu daje Kastavsku gospoštiju Jezuitom naselivšim se kod sv. Vida na Recci, da uzmogu podignuti velike škole.

Godine 1773. ukida se red Jezuitski i gospoštija Kastavska pada pod državnu komoru.

Godine 1784. vitez Ivan Thierry kupuje od državne komore gospoštiju Kastavsku za 100.000 forintih.

Godine 1843. barun Juro V r a n y - c z a n y - D o b r i n o v i ć kupuje gospoštiju Kastavsku za 112.000 forintih.

Godine 1848. proglašuje se sloboda zemljišta i da se desetina može odkupiti u novcu. Gospoštije prestaju.

Sada evo kapitane u koliko smo jih doznali:

Od godine 1400 do 1468. A n d r e g e t, J a k o v F u r s t, I v a n o d T u r n a i J a k o v R a u n a c h a r.

Valvasor spominje i druge „Obritschan“, nego u statutu nalazimo nekim kapitanom ime Ričan, a to je valjda pravilnije.

Faturnar bit će pokvareno od nemačkoga „von Thurn“, a ovo od „Turna“. Zanimivo je to, da u Kastavščini ima selo sigurno od starine obradjenom zemljom i zove se „Turan“. To je u županiji Jurčićevoj.

Moglo je tu biti domovlje kapitana Ivana od Turna.

Uspomena na kapetana Andregeta sačuvala se je do današnjega dana u imenu „Andregetovac“. Tako se zove zaselak u občini Voloskom podalje od Lipovice, baš ono gde je sada „villa Mošek“.

Godine 1478. do 1519. R a u b a r N i k o l a. O njem neznamo do sada поблиže ništa.

Godine 1546. Ivan Rečan. Spominje se u statutu: Kap. 58.: „Na prestole pravednim sedeći zveličeni i dobro rojeni Ivan Rečan itd.“

Godine 1585. „Visoko naučeni gospodin Wolf S r o n c otajni svetnik i vicekanciler presvetloga principa Karla arciduka od Austrije, našega premilostivoga gospodina gospod-a; Njega milosti kapitan Kastva, Veprinca i Mošćenic.

Buduć da se je taj Wolfgang Schranz lastio i vrtio rado okolo principova dvora, nije imao kada stalno bivati u Kastvu, zato nadjemo u to vreme namestnike na kapitaniji. Takov jedan bijaše Bernardin Kukurin god. 1585., a Ivan Canki ili Zanki godine 1591.

Obitelj Kukurin žive još u selu Belići izpod Kastva, a Zanki bili su još ovoga veka imenita obitelj na Reki. Selo svet-Ivan baruna Zmajića bilo je negda Cankovo.

Godine 1598. namestnik kapetanije: „Andrej Jurković Ričanin, svake poštene časti dostojni gospodin.“

Godine 1613. Jeremia de Leo.

Godine 1624. Juraj Stembergar namjestnik.

Godine 1630. po prilici unapred. Benedikt Sabbatini ili Sabbatinus. Za-

kopan je u kapeli sv. Svetih iza velikoga oltara sv. Jelene u Kastvu. Grobna ploča vrlo je lepa, Odozgor napis: Deus misereatur nostri. Onda orao jezuitski, a izpod njega golub sa uljikom i komad korablje. Pak napis: Benedictus Sabbatinus Pro Societate Jesu Collegii Fluminensis Cap. Castuae et sibi vives et suae dilecte Coniugi Laurae natae Catalanae pre defunctae die X. Mai MDCXXXIV. merens posuit.

Od njegove dobe sačuvana je krasna slika. Majka božja uzlazi u nebo na krilih andjeoskih, a okolo nje sve poglavitiji svetci i svetica božje, a nešto veći od njih kleći donator sin Sabbatinov mladi Carolus u ruhu redovničkom. Tu sliku obnovio je ili priredio Sabbatini za dušu svoga sina Karla, a pomoću druge žene, koja se je zvala Laura Katalanska (Laura de Catalanis).

Napis je izpod slike latinski: Bened<sup>s</sup><sub>u</sub> Sabb<sup>s</sup><sub>u</sub> Anno post Obitum Caroli filii ex devoz<sup>ne</sup><sub>u</sub> cu (m) Laura de Catelanis in 2<sup>is</sup><sub>u</sub> votis ux<sup>e</sup><sub>u</sub> diCavit (dicavit) MDCXXXIII. Castuae Capitaneus.

Sabbatini bio je prvi kapetan, kojega su postavili Jezuiti tada već gospodari gospoštije. Nije bio sretan. Pod njim hteli su Jezuiti sačiniti novi urbar, to jest potanki popis i uredbu svega što jim narod

ima davati. Narod se je na to uzbunio spominjuć se starih doba, kad se je davalo desetinu samo od nekih priroda, pak mirna Bosna; a sada se pobojali te novotarije. Cesar pošalje Jurja Barbo Kozljačkoga i Belajškoga gospodina neka kao carski komisar razvidi što je. Ali je Barbu loša sreća bila. On sam opisuje cesaru metež i nevolju, koja ga bijaše stigla. To se je dogodilo godine 1635.

Naroda se dalo pod oružje do 500 glava. Na čelu bune stojaše Ivan Pavlinić, a brat mu plovani Don Andrija da je bio buni sklon. Bacili su u lokvu Petra Barilovića i nekoga staroga Vološćaka, jer da su izdajice. Sluga Sabbatinov da se je sretnom sгодom spasio. Grof Barbo i sedmorica drugih, medju njimi rektor jezuitski i kapetan bili zatvoreni u kastelu i nisu se smeli pokazati. Narod je vikao, da hoće stare pravice i starinsku skupštinu (il loro senato, piše Barbo), a vera je bila u puku, da cesar ne pedepsa, kad je sav narod u buni. Barbo je pristao u onoj sili na podpunu kapitulaciju, i podpisao sve što su Kastavci zahtevali, ali čim je odmaknuo pete, izjavlja, da ga oni podpisi i obećanje ne vežu i piše vrlo zlo o narodu. Preporuča cesaru ovo: Poslati u Kastav jaku četu mušketira dok se narod



ne umiri, razoriti gradske zidine, kastel sagraditi vani na povišem mestu, da gospoduje nad gradom i ukinuti pravicu po kojoj su Kastavci do onda izabirali sami župnika (plovana), jer da čovek kojega oni sami izvoljuju mora s njimi držati. U obće, da se tomu puku nesnije ništa dobra dati. Cesar je bio pametniji, pak nije nego malenim delom poslušao savete Barbove; dapače je zanimivo, da je upravo kolovodja bune Ivan Pavlinić, koju godinu kasnije bio „komunski kanceler“.

Godine 1647. Bio je kapetan Martin Diminić. Mnoge tužbe činili su Kastavci proti njemu.

Godine 1651. spominje se kapetan Luka Celebrini. I Diminić i Celebrini bijahu po svoj prilici Rečani.

Godine 1666. Fran Morelli. Kažu da je bio Rečanin. Zaglavio je u buni baš te godine. Teče reč, da je proti „staroj pravici“ htio na silu uvesti desetinu od sočiva, a budi prošteno i od devojaka.

Uzkipila je krv staru i mladu, te su Morella utopili u lokvi pred crkvom svete Trojice.

O toj buni i zločinu nalazi se u pismohranah velika još neiztražena razprava. Glavnoga kriveca reć bi, da se nikad nije pronašlo, jer da je svatko pozvan na sud,

govorio: „svi smo ga, i ja i moj brat i mojega brata brat i sudac Kinkela i svi do vragu tega, još ga je stara Mare s preslicum badnula“.

Moralo je biti grozno to umorstvo, jer razjarena svetina loš je gospodar, kao i voda kad se razlije, ili vatra kada se razplamsa.

Tim groznije moralo je biti, kad je do danas ostala u narodu šala, iz koje se vidi, kakvo je ćućenje bilo obuzelo onaj čas buntovnike.

Morelli da je naime nazivao na pomoć Boga i svetu Trojicu, a buntovnici da su vikali: Ni treba ne, ćemo sami, sami!

Taj čin u Kastavščini ni danas nije zaboravljen; ali meni se čini, da su više krivi bili drugi, nego li puk sam. Istina je to, da je u Kastavščini bilo velikih i pogibeljnih buna, i da su u takovih prigodah postradali mnogi nedužni, jer su i deca buntovnika morala podnašati, ako ne drugo, silne troškove kaznenoga postupka. S druge strane ugodno je videti, da to bijaše puk, koj je davao što je bilo davati, ali se je ljudski opirao nezakonitim haraćem. —

Godine 1667. Kapetan je neki Ascagnio Giacomini. O njem ne znamo za sada drugo, nego li da je napisao obširno

izvešće o stanju crkva u gospoštiji Kastavskoj.

Godine 1680. nadjemo, da je kapetan Kastva bio Klaudij Marpurch, jer su na jednom srebrenom kandilu u župnoj crkvi sv. Jelene utisnuta latinska slova MDCLXXX. (1680). Claudio Marpurch Capitaneo et Giorgio Marot Parocho Castuae.

Godine 1710. To doba bijaše kapetan neki Franceskoni.

Godine 1716. Kapetan Kastva Ivan de Peri (valjda plemeniti Perić), doktor prava.

Taj Ivan de Peri dosta je znamenit čovek. On je gradu Reči sastavio na latinskom jeziku, i na loži grada Reke od sv. Vida pročitao listinu, kojom dne 29. novembra 1725. grad i kotar Reka, na poziv kraljev, priznavaju pragmatičnu sankciju i zahvaljuju Karlu šestomu, da je konačno uredio nasledstvo svoje kuće, i Reku ubrojio medju neodsojive posede austrijskoga doma.

Njegova kći Margareta bijaše žena kasnijega kapetana Jurja Vlaha.

Kapetan Ivan de Peri dočekao je dne 15. septembra 1728. cesara Karla šestoga, kad je putovao na Reku.

Piše plemić od cesarove pratnje, kako

je kapetan Kastva doveo na poklon tisuću ljudi, dobro uvežbanih u oružju i sa zastavom na čelu. Taj je poklon morao biti na Pehlinu na medji kastavsko-rečkoj, na staroj cesti, jer je cesar dolazio iz Trnova preko Skalnice. Uz bubanje bubnja pozdravila je ta četa prolazećega cesara držec oružje na počast, a cesar se je tomu prikazu vrlo radovao.

Godine 1736. nalazimo, da je kapetan Kastva bio neki Martin plemeniti Terzi: neznamo o njem ništa osobita, nego to, da je na njegov predlog občina odlučila obustaviti za neko vreme javne gostbe i od prištedjenih novaca kupiti šest srebrenih svetnjaka za stolnu crkvu.

Godine 1738. do 30. decembra 1772. bio je kapetan u Kastvu Juraj Vlah čovek znamenit. O njem ćemo kasnije.

Godine 1773. kapetan je Franjo Franul Weissenturnski. Kastavsko veće tužilo se je više puta, da je mladić bez nauke i neizkusan, te se boje, da će se izgubiti kaznenu sudbenost radi njegova neznanja.

D) od godine 1773—1861.

Da vidimo u kratko još nešto prošlih dana :

Kako rekosmo, godine 1773. pala je Kastavščina pod državnu komoru; a država je gospoštiju godine 1784. prodala vitez u *Thierry*.

U njegovo doba bilo je nemira u našoj državi. Posle godine 1800, naročito od 1809. do 1814. gospodovali su ovuda Francezi. Malo se već znade o njih, ali stariji ljudi znali su pripovedati, da je vlada bila dobra. Zlikovce su u red spravili oštrimi zakoni, a s dobrim narodom bili su dobri. Gde si što izgubio ili popustio, onde si mogao bez straha naći. Sudilo se je na kratko u svakoj stvari.

Za vreme francezke vlade, ovi su krajevi sačinjali del novoga kraljestva ilirskoga.

Kolikogod su Francezi bili dobri, ipak je narod u ovih stranah rado došao opeta pod austrijsku kuću, koja je tolike vekove ovde vladala. Dokaz tomu i pismo generala *Nugent-a*, ili kako ga je narod zvalo *Lužan-general-a*. Neka ostane na uspomenu poslednjim, donášamo ga ovde u hrvatskom prevodu:

„Kada sam koncem augusta 1813 svojimi četami došao u okolicu Reke i malo zatim u Kastav, našao sam u one gospoštije i u naroda najbolje misli. Imao sam proti sebi pretežnu silu neprijateljsku. Da

nadopunim manjak u vojski, odlučio sam urediti domobranstvo.

Kastavščina pristala je na to vrlo rado i postavila na noge jednu diviziju. Kako je neprijatelj postupio napred, obratio sam se na Kastav i Istru i našao sam vrlo koristnu podporu u valjanosti i privrženosti Kastavaca.

Kad smo neprijatelja posve predobili u onih stranah i ja odjadrio u Italiju, pošla je samnom spomenuta Kastavska divizija, u više bojeva učinila mi je najbolju službu, imala je i velikoga gubitka. Valja da dadem najbolju svedočbu gospoštiji i stanovnikom Kastavščine o njihovom ponašanju u onih pogibeljnih vremenih; oni pokazашe najveću vernost i junačtvo, prem je uspeh još bio dvojben, i premda bi oni bili propali, da nam nije za rukom pošlo poduzeće. Oni su sa svim tim stupili napred i svojim junačtvom mnogo pripomogli tomu, da je moje poduzeće uspelo.

Spomenuta divizija borila se je kao da je stara vojska, i zaslužila je čast rad svoga junačtva i zapta (discipline).

Reka, 22. junija 1814.

(Pečat).           Nugent, m. p. GM.

Takove svedočbe general neda kukavicam. Ta četa nadela si je sama ime

„Neboj se ga“ (neprijatelja), a kad su došli kući oni, koji su preostali, znali bi se i pošaliti tim imenom, to jest, da se nije znalo, tko da se koga ne boji!

Kad su Francezi morali izručiti gospodstvo nad Ilirijom, onda je austrijska vlada preuredila upravu ovih zemalja ovako:

Vitez Lattermann oglasio je iz Ljubljane 13. septembra 1814. naredbu, po kojoj Gorička i sva današnja Istra (izuzamši otoke) bude podeljena na dva okružja i to: tršćansko i rečko. Pod rečko okružje pali su tadanji kotari: Kastav, Lovran, Labin, Pazin, Belaj (Crikvenica, Bakar i Reka).

Da se nedogodi smetnja u pobiranju poreza, obćine ostaju do daljnje odredbe kako pod francezkom vladom i zvati će se glavne obćine i podobćine.

Istra, Trst i Gorička dobivaju od sada ime „ilirsko Primorje“.

Godine 1825. previšnjom cesarskom rešitbom odlučeno je, da celo Ilirsko Primorje, osim Trsta s okolicom, ali sa kvarnerskim otoci, odtrgnutimi god. 1815. od Dalmacije, bude podeljeno u sama dva okružja: goričko i istarsko i da okružni ured (kresija) za Istru ima biti u Pazinu. Tako je Kastav odpao konačno od Kranjske i u toj naredbi vi-

dimo početke Istre kao posebne pokrajine u državi. Združilo se je obe strane, naime ono što je negda bilo pod Venecijom i ono što je od prije bilo pod Austrijom.

Cesarskom diplomom i patentom od god. 1860. i 1861. ono što bijaše Pazinsko okružje, postade pokrajina I s t r a, medjašna grofija sa posebnim zemaljskim saborom u Poreču dokle Njeg. Veličanstvo neodredi drugčije.

Znajući da je u tako stvorenoj Istri hrvatski puk u većini, i nadajući se dobru, prozvali su i Istrani onu dobu ustavnom ili konstitucionalnom; i tadanji Kastavski starešine dali su na Fortici na kamenu u koj je zasadjen steg (stendar) ukljesati besede: Kastav u ustavnom letu 1861.

---

## X. Domaće sgode.

Rekli smo, da su Kastavci popisali svoje stare zakone jur godine 1400, kada je naime izumrla bila mužka loza Divinskih knezova, a zagospodili plemići Valse.

Imamo više dokaza, da je taj zakon ili statut bio napisan hrvatski, kako se onuda govori, a hrvatski se je onda i još mnogo kasnije pisalo posebnimi slovi, kojih



se spomeni vide još kojekuda. Ta slova zovu se glagolica.

Matice prvoga zakona Kastavskoga nismo mogli do sada naći. Imamo jedan prepis od godine 1759 latinskimi slovi.

Taj prepis posve je jednak sadržajem obnovljenom štatutu od g. 1614. ili 1640. koj je pisan talijanskim jezikom, jer su već tada gospodovali Jezuiti, a oni su bili većinom Talijani, i volili su taj jezik.

Da vidimo kako je bivalo u Kastavšćini za tih starih vremena :

Kastavšćina, Mošćenice i Veprinac nisu bile gospoštije po nemačkom načinu, gde je gospodin mogao naseljivati puk, prodavati i darivati zemlje.

Gospodar svega, što nije bilo u vlasti pojedinim obćinarom, bila je obćina, a ne gospoštija. Gospoštija imala je samo desetinu od nekih priroda i neko godišnje podavanje od obćine za spoznavanje vrhovnoga gospodstva.

To je temeljna razlika gospoštija, gde je stanovao čist hrvatski puk, kao ovuda.

Latini su imali svoje municipije, to jest gradske slobodne obćine, Nemci su imali gospoštije, gde seljak nije bio gospodar svoje zemlje. Hrvati su imali svoje

velike občine, kojih je ustav naličio onomu talijanskih gradovah, ali se je opet razlikovao od njega u mnogočem. Jakost trih jedinstvenih občina: Kastavske, Mošćeničke i Veprinačke bila je tolika, da još slavna kraljica Marija Tereza posebice spominje uz Marku Slovinsku i knežiju Pazinsku takodjer rečene: Komune Kastavske.

Tentorijalni gospodar bila je dakle občina.

Ona je imala i svoju zakonodavnu vlast. Zato ponosno pišu Kastavci u stara vremena ovako: Od sada napred štatujemo i zakon činimo, i tomu slično.

Zakone i za celu občinu obvezatne naredbe činio je veliki svet ili veliko veće (maggior consiglio) to jest: dva sudca, deset starijih i 24 izabranici puka; dakle u sve 36 glava.

Izvršitelji volje puka bila su dva sudca, izabrana svake godine izmedju onih 12 starijih. Ali birao jih je vās puk. Isto tako je puk birao i župnika (plovana), do pod konac prošloga veka. Sudije su bili sudci sami za manje stvari, a sudci i stariji skupa za veće kriminalne stvari. To je bio „mali svet“ (minor consiglio).

Mislimo, da je obstojala i rota, to jest stari hrvatski postupak za zločine,

kojim nije bilo svedoka. Po takovu postupku mogao si se oprati od tužbe, ako je za te priseglo više ljudi, da te drže nedužnim. Po bližnjem Vinodolskom zakonu trebalo je kadgod, da se s tobom zaprisegne još 49 drugih ljudi, da nisi kriv. —

Kastavac se nije smeo oteti sudbenosti svoga sudca. Ako se je utekao drugamo, bio je kažnjen.

Za velike stvari kaznilo se je i na smrt, ili „na život“ kadgod na progon.

Oni 24 od puka bili su računani za svaku izvanjsku županiju jedan, jer svega bilo je 24 županija, buduće Matulji i Rubeši sačinjali samo jednu, a Sroki i Breza jednu, a od Grada bilo je u najstarija vremena onih 12 svetnika.

Već u ona daleka vremena spominje se kovačnica, mesnica, mlin, uli za pčele, pristanišća (gde se je pristajalo ladjami), i takove nam uredbe svedoče, da je već onda u Kastavščini bilo pitomo živovanje, a ne divljačtvo.

Sudci su bili ujedno „gubernatori grada i puka Kastavskoga“. Dakle ne samo sudbenost, nego (još više) i uprava bila je njim u rukuh. Oni su davali i prodavali obćinarom „komunščine“. A za to su ti obćinari morali svake godine nešto plaćati,

jer je obćina gospoštiji nešto plaćala. To plaćilo obćini zvalo se je štivra. To zemljište mogao je Kastavac uživati bez posebnog plaćanja desetine.

Iz toga vidimo, da je desetina bila vrlo malena, jer stegnuta samo na dedovinu, to jest na ono, što je još u najstarija vremena bilo vlastina pojedine kuće. A nije se desetine davalo od svakoga priroda, već samo od žita, vina, janjaca i kozlića. Po tom se razumeva, kako je moglo na onako kamenitu tlu živeti mnogo naroda.

Cela obćina plaćala je gospoštiji sto maraka svake godine o Martinji, svaka marka 8 libra. To bi bilo današnjega novca od prilike 160 forinti.

Na spomen, da je ta desetina poticala od pradavnih vremena, kad je puk davao samo milošće i uzdržavanje kralju ili duhovnomu poglavaru dolazećemu u onu krajinu, bilo je uzakonjeno u štatutu, da gradski kapetan ima pučkim poglavarom duhovnim i telesnim dati svake godine jedan obed, koj se je zvao kraljev pir.

Onih 100 maraka skladalo se je ovako:

Na belu nedelju svake godine izabrali bi starešine tri čoveka, koje su zvali markari, kasnije birci (jer su pobirali). Jedan je imao sabirati od onih, koji su

uživali negdašnje komunščine. Ubilježio bi na palicu (ili rovaš), što bi od koga primio, a buduć su ti prihodi bili upisani u knjige (harte), zato se je zvao birac ili marker hartene palice. Drugi bi bilježio, što je primio od onih, koji pasu po občini i seku občinske šume, zato se je zvao birac vrhove palice. Treći bi bilježio što su dužni prodavci vina, zato se je zvao birac lejeve palice.

Što bi bilo viška, rabilo je za poprav gradskih zidova, nabavu praha i olova i druge potrebe.

Sudci su imali pod sobom satnika, danas bismo rekli poverenika javne sigurnosti, i dvornika. Satnik je imao stražu od 120 ljudi, koji su ujedno bili redovita pučka vojska, a kad bi udario hawk, da idu Turci ili kakova razbojnička četa, onda je morao svatko na obranu. Satnik je imao hvatati zločince, čuvati red na sudu, pregledati i ravnati mere i uteze svake godine, u obće čuvati javni mir i imetak. Dvorniku je bilo poglavito obilaziti občinu, čuvati šume (do potrebe sa pojačanimi stražami), pozivati ljude na sud i dostavljati jim pismene zaroke i proteste. Zarok je bila odluka sudaca tomu i tomu, da se kani toga i toga pod zarok, to jest pod stalnu kazan od 4 libre i 16

soldina. A prosved ili protest bila je odluka sudaca, da se taj i taj pritužio proti tomu i tomu, da nije izpunio pogodbe do volje ili do vremena, te će odgovarati za podpunu škodu.

Dvornik je i klicao, to jest oglasivao obćenite naredbe i kûpe, prodaje, darovanja, u obće promene u vlastničtvu zemlje i kuća.

Ona 24 zastupnika od puka birao je narod, a onih 12 od maloga svêta ili veća, reć bi, da su bili od najdavnije starine gradjani, nû ne tako, da bi ta čast prešla od oca na sina, već kad bi jedan preminuo od ovoga sveta, oni bi imenovali drugoga „dobroga“ medju svoj savet.

Pri nastupu službe prisizali bi na evangjelje, da će ju vršiti poduševno i završili bi prisegu besedami: „Tako mi pomози gospodin Bog i vâs kor angjelski i blažena deva Marija prez greha iztočnoga začeta“.

Svaki je morao braniti se sam na sudu. Samo je dozvoljeno bilo, da koji od maloga svêta bude govorećin za crkvu ili za ubogu sirotu.

Pravica je bila brza i ustmena, nije se mnogo pisarilo.

Za poslove pisarske bio je plaćen častnik „komunski kanceler“. Od

tih negdašnjih kancilera imaju i danas neke obitelji prišvarak „kancilerovi, kancilerići“ itd. Znamenitiji kanceliri pred 200 i više godina bili su Rok Zavidić i Ivan Pavlinić. Znamo za njih, da su znali pisati takodjer glagolicom, jer potiče od njih takovih pogodba.

\* \* \*

Ali ide vreme, nosi breme! Tako se je dogodilo i našim ocem!

Kranjski stališi počeli su bili prtiti narodu svake vrsti „štibre, dacije i angarije“, kako se sami Kastavci tuže u jednom kapitululu štatuta.

Odtuda nemiri i teškoće. A od godine 1630. napred nove neprilike, jer su rečki Jezuiti, novi gospodari, po svoj prilici hteli imati većega prihoda od puka Kastavščine, Veprinca i Mošćenica. Izlegla se je dugotrajna pravda. Posebni cesarski odaslanici imali su razpitati stvari na licu mesta. Pravda je pukla osudom vlade nutrnje Austrije u Gracu proglašenom 19. decembra 1661., koja je prilično stisnula „stare pravice“.

Sve ono što je narod do onda morao plaćati „u deželu Kranjsku“ pod različnimi imeni i na volju stališa, narod je zvao „harač“. — To je rečenom osudom

napokon uređeno bar tako, da se je od onda znalo koliko se ima redovito platiti. Iznašalo je sve 500 renskih forinti, ili kako se je onda govorilo: rajniši. Od toga je imala dati občina Kastavska 250 forinti, Veprinac i Mošćenice po 125 for., a ostalih 50 forintih sama gospoštija, to jest jezuitski kolegij na Reci.

Ključ gradskih vrata bilo je nesti kapetanu svaki večer; on je imao uticati u prodaju komunščine; župnika se nije biralo ravno kao u stara vremena, nego narod je izabrao dvojicu, a od te dvojice jednoga izabrala je gospoštija i predložila za duhovno nameštenje biskupu. Izbor kancelera slično tomu.

Reć bi, da ta osuda nije umirila il jednu il drugu stranu, ili možda nijednu, kad se je 5 godina iza nje (1666) dogodilo kapetanu Morellu ono, što smo već pripovedali.

Za ono vreme bio je rektor rečkoga kolegija Pater Franciscus Antonelli.

\* \* \*

Kad bi novi vladar došao na prestolje, Kastavci bi uvek uz poklon predložili potvrdu štatuta. Valjalo je u „verovanom obliku“ podastreti štatut.

Potvrđivali su redom do Ferdinanda



poslednjega pokojnoga cesara i kralja. Vele znamenit je način, kojim je cesar i kralj Josip I. potvrdio 26. februara 1707. Kastavcem njihov „stari zakon“, latinskim patentom, krepostju svoje cesarske, kraljevske i nadvojvodske vlasti i pod velikim državnim pečatom. Ali je potvrda bila samo u koliko su još obstojale pravice, utvrđjene osudom od godine 1661.

\* \* \*

Kad je bila s'la tužiti se na kapetana ili gospoštiju, a tužbe na oblasti nebi koristile, onda bi Kastavci pošiljali svoga „oratora“ pred „Principovu Svetlost“, kao koja posebna provincija, i on bi od veloga sveta dobio napatke (instructiones), kojih se je imao držati.

Po prilici pred 200 godina zavladata je misao, da može vladar sam za potrebe državne nametnuti plaćila gospoštijam i narodu. To se je pokazalo u nas jače tekar 18. veka. Tako onda nahodimo biljegovinu ili „hartu bulanu“, pak „Türkensteuer“ (porez radi Turaka), pak „Zapfenmass“ ili državnu daciju vinsku, pak zemljarinu i neku vrst dohodarine.

Prvo izmerenje prostora i dohodka od zemlje učinili su u ovih stranah za vlada-

nja Marije Terezije. Cela je Kastavščina radi te izmere onda bila podeljena na same dve porezne občine ili „Fassionsgemeinde“ : t. j. Halublje ili strana istočna i Rukavac ili strana zapadna. Tu razdiobu našli su Francezi godine 1809. i uveli dve občine gornjim imenom. Grad je spadao u Halublje. Kasnije je to godine 1846. odlukom dvorske komore opeta bilo sdruženo, jer u istinu, samo glavarstva su bila dva, a občina se je uvek smatrala jedinstvenom.

\* \* \*

Kako je veliko veće grada i občine Kastva imalo pravu zakonotvornu vlast, vidi se iz mnogih kaznenih ustanova statuta, ali ima u istom zakonu i nekoliko gradjansko-pravnih ili civilnih ustanova, koje ćemo ovde u kratko spomenuti.

Zakon u hrvatskom jeziku znamenuje naredbu dok on čanu ili kako su naši stari govorili : dok on j anu. Kad bi na pismo postavili takove od starine navadne naredbe, onda bi i to zvali zakon. kadgod statut. Napokon je zakon i ona naredba, koja se posve na novo odredjuje, jer se je spoznala potrebnom. Odotuda i razlika u statutu, jer se kadgod čita : imamo zakon tako i tako ; a drugda

se čita: š t a t u t u j e m o i z a k o n č i n i m o.

Po starom hrvatskom pravu Kastavskoga zakona znamo, da nisu bile krepostne pogodbe, učinjene posle večernje i prije jutarnje „Zdrave Marije“. Tko bi u noćno doba kupio ili prodao, nebi valjano. Toga se narod spominje i sada, jer se čuje kao nešto zla pripovedati, da je taj i taj prodao n o ć n i m z a k o n o m zemlju, stado itd.

Tko bi kupio od sina ili hčeri pod očinom vlastju, ili od sluge ili služkinje, mogli su gospodari sve dobiti natrag, ma bila i velika vrednost, samo da su kupcu dali dva soldina.

Po hrvatskom pravu Kastavskoga zakona, išla je brigaća najstarijemu a senožet najmladjemu sinu pokojnoga.

B r i g a ć a zvala su se zemljišta, koja bi stariji zapisali za dušu, a brigaća zvao se je i štov, što je koja i koja kuća imala držati svake godine, pozivljuć bližnju i dalnju rodbinu.

Beseda dolazi sigurno od b r i g a t i, b r i g u i m a t i nad čim.

Kad je tko ustanovio brigaću, pa kasnije gospodar za njim ništa nebi odlučio, onda Kastavski zakoni davahu brigaću najstarijemu sinu. I to je pravo, jer on je kao najbliži i najprije pozvani zamenik

preminuloga oca. Mladjemu od dvojice ili najmladjemu od sve braće davao je Kastavski zakon senožet.

Što je bila senožet, kaže s i ma beseda. Znamenite su bile senožeti u Korenšćićah, u Tigoraju i senožeti u Lisinskoj gori.

U stara vremena nije nitko mogao senožeti občinske dobiti u vlasništvo, nego samo na uživanje.

A kad otac-gospodar ni za vlastitu senožet, ako ju je imao, ni za občinsku nije ništa odredio, onda je te senožeti dobivao najmladji sin.

Hrvatski je dakle zakon priznavao, da je stariji sin prvi očev odmenik, ali mu je i veće brige nakladao, jer je stariji jur za živa oca mogao štogod posebnoga imetka steći, ili ako ne to, a ono barem više znanja i iskustva za život.

Reć bi, da u najstarija vremena nije u Kastavšćini valjalo naplatiti se za dug nego na zemljištu, koje bi dužnik dao u zalog. Ostanci toga vide se još u mišljenju naroda, da založena zemlja već nekako nije vlasništvo gospodara.\*)

---

\*) A sva je prilika, da se dedovinu, to jest starijski imetak, koj je bio celoga roda, nije moglo založiti, već samo štogod, što je posebice bilo kupljeno ili inako pridobljeno.

Već pred tri sto godina uvidilo se je, da to nije dobro. Neki su se naime dužili, pak bi budi što podložili zemlje i možda ju zapustili; tako kad bi došlo vreme izplate, bilo ti uzeti ono ili ništa.

Zato god. 1598. Kastavci učiniše nov zakon: da se za dug nasmije podkladati zemlju, ni u obće „mrtvo blago“, nego ako dužnik na dobu nemože izplatiti, neka mu se uzme najprvo životinja, pak ako to nije dosta, neka mu se uzme drugo gibivo blago, a najkasnije nepokretan imetak na izbor verovnika.

Kupovanje zemljišta i kuća. Kako znate, danas treba pogodbu i upis u gruntovne knjige. U stara vremena nije bilo tako. Kupac i prodavac išli bi do obćinskoga kancelira i dali bi ubilježiti, da su to i to kupili, dotično prodali. Na to je u dojduće tri nedelje pred gradom Kastvom, na mestu obćajnom, dvornik klicao neka svaki zna, na primer ovako:

„Puče poštovani! Daje se na znanje svem i svakemu, da na prošnju Jurja Ferlana Škofića, ostaju oklicane od Jurja Zamlića-Krivotića: dve lehi na Dolce, jedan kus mirine, zderži se s kupcem, jedan kus brajde s vertom, poležeći sve pul Ferlani (današnja Ferlanija); kunfivaju lehe od bure s prodavcem, od ostalih stran kupac.

Za dukat 15, l.bre 2, i oslobodi sve po zakone“.

Kanciler je onda u knjigu občinsku dne 23. oktobra 1763. upisao, da je občinski dvornik Grgo Andrejčić to tako oglasio tri nedelje zaporedom, i kupovina bila je čvrsta, jer je kupac tako bio od svega „oslobodjen po zakonu“, kad se nitko nije oglasio radi kakove jače pravice.

**P r o s v e d ili p r o t e s t.** Dvornik je oglasivao i proteste za škodnu, što jedna strana nije na dobu izpunila dužnosti pogodbe ili bi na pr. tko koga oštetiio na životu ili imetku, a nije moglo odmah biti suda.

Evo jedan istiniti protest :

Dne 8. augusta 1762. Ivan Rajčić protestuje proti Ivanu Sterku pul Rusac bačve i duge, koje mu je obećao i „pogodil ako do dan sv. Roka ne bude napunil svoju dužnost, da sve platit mu hoće po cene kako bude je on mogal prodat“.

Sudci naredjuju, da se taj protest pismeno uruči Sterku na znanje; i već na 10. augusta izvešćuje dvornik Anton Šimunić, da je uručio zgora pisani protest Ivanu Sterku pul Rusac „na život“ (t j. : osobno, personalmente).

Narod još danas mnogo drži do protesta i misli, da bi i danas koristilo koliko

negda, kad bi se oglasilo protest radi ove ili one štete. Nego današnji zakoni to slabo poznaju.

Tekar uvedenjem obéega austrijskoga civilnoga zakonika od godine 1811. prestala je zakonodavna vlast Kastavskoga veća u stvarih civilnih, a u kriminalnih bila je prestala već prije, barem u toliko, u koliko su neki kazneni zakoni obstojali za sve „nasledne zemlje“.

U starom štatutu nenahodimo naredbe proti vešticam ili strigam, jer su hrvatski zakoni kaznili samo tvarnice, to jest žene, koje bi u istinu otrov mešale i trovale. Zato nam je vrlo čudno, kako je došlo do toga, da je dne 3. aprila godine 1716. kapetan Ivan Dominik-Peri, „obojega zakona doktor“, sa sudci i starijimi osudio, da se ima najprije na sablje razseći, a onda ognjem izgoreti s e d a m mužkih i s e d a m ženskih glava, tobože radi vešćarije. Groza nas hvata, kad čitamo ovu osudu. Mi mislimo, da se je pripravljala kakova nova buna, pak su ju onako utišali, sve nazivajuć ime Božje i blažene Device Marije. Najerniji list povesti Kastva!

\* \* \*

Posle francuzke vlade, t. j. od godine 1815. ovamo, nenalazimo više stare uredbe,

po kojoj bi obstojao veliki i mali svèt sa dva sudca na čelu, nego nalazimo po jednoga poglavara za svaku obćinu, t. j. Rukavače i Halublje, jer su Francezi bili poprimili staru razdiobu Kastavšćine na dve velike porezne obćine (Fassions-Gemeinde), i svaku njih učinili posebnom upravnom obćinom ili glavarstvom. Tako je trajalo do godine 1846.

Glavari Halubaljske strane (sa sedištem u Kastvu) spominju se: Ivan Hlapse, Ivan Zamlić, Glavari Rukavačke strane (sa sedištem u Voloskom) spominju se Celestin Pobar i I. B. Pataj. Prvi glavari opeta sduružene Kastavšćine bio je Martin Vlah, umrvši pred malo godina, za njim svećenik Don Andrija Marotti, pravo govoreć Marot - Jurjenić, o kojem ćemo drugom sгодom koju reći.

Za francuzke vlade učinjen je prvi popis puka. Kanonik Andrija Jurdana popisao je narod, a Anton Tomičić napravio je tablice i na njih napisao broj svake kuće.

Brojenje je bilo posebno za Halubaljsku, a posebno za Rukavačku stranu, a ne kako sada po županijah. Svaka ta strana imala je okolo 500 brojeva.

Narod nebi mogao držati na pameti veliki kućni broj, pak je tablicu nosio so-



bom na oblast. Rukavačka strana bila je označena slovom R., a Halubalska slovom H.

Kanonik Jurdana i Anton Tomičić dobili su za onaj svoj trud svaki 3 krajcara za svaku obitelj, a to je bila lepa zasluzba u ono vreme. Odlučilo jim se tako u občinskom veću dne 26. septembra 1814.

---

## XI. Nešto o Jurju Vlahu, kapitanu Kastva.

Kastavci! Koliko put ste nekoliko koraka koraknuli od glavnih vrata sredinom crkve vaše sv. Jelene, pregazili ste nepazeć crnu mramornu ploču latinski popisanu.

Pod onom pločom počivaju častni ostanci vašega zemljaka, znamenitoga Jurja Vlaha i njegove žene Margarite rodjene Perić.

Evo jim nadgrobnoga napisa:

Viro incomparabili Georgio Vlach Castuae Capitaneo et coniugi eius lectissimae Margarithae de Peri nepotes Thomas Canonicus et Anselmus de Peri Fluminenses Patritij Patruis bene de se meritis merentes posuere. Anno 1776.

Hrvatski to znaменуje :

Mužu, komu neima premca, Jurju Vlahu Kastavskomu kapitanu i družici njegovoj izvrstnoj Margareti Perić, nećaci Tomaš kanonik i Anselmo Perić rečki plemeniti ljudi, ujaku i teti, koji su jim dobra učinili, plačni postaviše, godine 1776.

Nemogu Vam na drobno popisati života tomu čoveku, jer neznam svega točno. Rodio se je dne 2. maja g. 1700. na Vlahovu bregu u občini Kastavskoj. Otac mu Juraj Vlah, bio je svetnik (consiliarius) ili kako bismo sada rekli savjetnik občinski, i čovek poštovan u puku. Majka mu je bila rođjena Jušić nećakinja popu Jurju Jušiću. Bit će na čast toga ujaka da su detiću na krstu nadeli ime Juraj, inače je dete dobivalo ime očovoga brata. Bio je jedinač mužki u majke.

Neznamo поблиže koje je škole izučio, nego sva je prilika, da je po navadi one dobe prve nauke dobio od ujaka popa Jurja Jušića. Stalno je to, da je Juraj Vlah posve dobro znao govor i pismo svojega hrvatskoga jezika, kako se je onda govorilo i pisalo, a povrh toga poznao je posve dobro jezik talijanski, i nije nikakove dvojbe, da je znao i nemački, jer je na obranu starih pravica kastavskih svoj dan bio u Ljubljani, Gracu, Beču, a

tamo je trebalo s velikom gospodom razgovarati se nemački, jer su bili Nemci.

Tast mu Ivan Perić ili de Peri, kako jur spomenusmo, bio je čovek učen, dobro vidjen na dvoru i kapetan gospoštije Kastavske. Takov čovek nebi svoje kćeri bio dao komu tomu. A opet je prilika bila mladomu Jurju Vlahu, da se uza budućega tasta priući poslovom uprave kapitanske. I to nije bila šala, jer kapitan Kastva bio je s jedne strane upravitelj gospodarstva gospoštinskoga, dakle imao je držati račune o desetini i drugih plaćilih; a s druge strane bio je ujedno cesarski i kraljevski oblastnik, sudac u apelu uza savetnike obćinske, vrhovna oblast za pomorske stvari u zapadnom Kvarнару, komisar bez kojega puljski biskup, pod koga su spadale ove crkve, nije smio obilaziti po ovih krajevih, jednom reći kapetan Kastva bila je visoka služba.

Juraj Vlah obnašao je službu kapitansku od godine 1738. do 1772., dakle pune 34 godine, a na veliku korist naroda.

Čuvao je pomno prava Kastavska na Podbreg, to jest jedan del sadašnjega rečkoga kotara, te se je skoro do smrti nazivao: Kapitan Kastva, Veprincea Mošćenice i Podbrega.

Svako nastojanje slavne kraljice naše

Marije Terezije o boljem napredku puka, znao je on razglasiti narodu lepim načinom i preporučiti. A teško mu je bilo službovanje; jer kolikogod je „Mati naroda“ brinula se, da puku bude bolje, toliko je radi silnih troškova za vojske morala od naroda pobirati i vojnika i novca pod svakovrstnimi imeni.

Da je Juraj Vlah bio čovek od oka, vidi se po tom, što je samo početkom njegove službe bilo malog nemira rad izbora občinskoga sudca Josipa Vlaha; a tu je smutnju kapitan znao lepo umiriti i od onda više nije bilo bune.

Radilo se o tom, da iz Pazina bude probita velika državna cesta u Kranjsku. Ljubljana je bila glavni grad, dakle nije čudo, da su mnogi mogućnici računali tu cestu provesti preko Semića, Lanišća i Žejana na Starad, kraće prema Ljubljani.

Veće Kastavsko, a na čelu mu Juraj Vlah, učinili su sve moguće na obranu svoje koristi, tako da je cesta gradjeva preko Učke prema Kastvu. Juraj Vlah dao je tu cestu spojiti s dru om cestom na Volosko (današnja Tošina). Ovu cestu učinio je sam puk. Nebi bilo toga, da nije mudroga gospodara.

Za vreme Jurja Vlaha izdali su sudci grada i občine Kastva Matej Kalčić i

Andrej Pobar ovu zapoved na 17. aprila godine 1753.:

„Prepoveda se svem i svakomu mužkomu i ženskomu spolu, da u napridak nemozi niedan činit niedne versti terga pred crekvum ni pred stremom crekvenem, ko si hoće vreme čez leto pod penu f. 8 i zgubitka iste stvari ke bi tergoval, budući da crekve su mesta Bogu i Svetem Njegovem posvećene, a ne radi prodaje tergovin zazidane, nego da verni kerstjani u njih zakupljeni u miru prikažu goruće molitve Ocu nebeskomu“.

Bio se je zaveo zli običaj, da je narod kleo: šentaj te Bog, muka te božja, po rane božje, i tomu slično.

Proti tomu oglasio je kapitan Juraj Vlah s poštovanimi sudci i starijimi dne 10. julija g. 1757., da će svakoga blaznika koji bi „šentoval, mukal ili ranal“ baciti u obgerlin crkveni, neka ga narod gleda u blagdan, kad idu u crkvu i iz crkve. To da će se dogoditi i onim sinovom, kćerim, nevestam, zetom i svakomu mladjemu, koj se ogreši o četvrtu zapoved božju i bude prijavljen oblasti!

O moji dobri poglavari davnih vremena, da ustanete danas iz groba, pak da vidite i čujete neke i neke, koji su svakoga smrada tudjinskoga doneli u svoju

rodnu zemlju, kako biste na gorke suze proplakali!

Ne samo za duševni, nego i za telesni napredak puka, skrbilo se u vreme kapitana Jurja Vlaha.

Tako je on dao oglasiti narodu dne 26. augusta g. 1764., da je slavna kraljica Marija Tereza odlučila u vojvodstvu Kranjskom ustanoviti staje za pastuhe, da se puk dobavi dobre i lepe pasmine konjske.

Ždrebce će svaki moći prodavati i izvan zemlje, da tako „pinezi“ dodju u puk. Plaćati se neće ništa za pripust, nego samo će se nadstojnikom pastuba davati predprega, ili deset krajcara po milji puta.

Dne 10. febrara 1765. proglasio je Juraj Vlah višnju odluku cesarskoga dvora u Beču od 20. novembra 1764. polag koje ustanovljeni su darovi za napredak u gospodarstvu, i to :

1. tri dara od 30, 25 i 15 forintih onomu, koji bude izkazao, da je više mladih ljudi ženskoga i mužkoga spola naučio presti i plesti ;

2. tri druga dara po 50, 40 i 30 for. onim, koji budu izkazali, da su više posijali trave, koja se zove deteljina, reingras i espersot, i da su istih trava spravili više od drugih ;

3. tri druga dara od 40, 30 i 20 for.

onim, koji budu izkazali, „da su začeli činit do prave dobrote“ železo i nado u krajevih, gde se te kovi još nije činilo;

4. onomu koj dokaže, da je posadio barem 20 do 25 belih murvovih stabla, i gojio jih do tri godine, bit će dara „tri nemški groši po svakem stablu ponarejenem“.

Seme gore rečenih trava moglo se je dobiti posve bezplatno u Ljubljani kod konsesa trgovačkoga.

Dne 14. maja 1766. proglasio je kapitan Juraj Vlah zakon, da su čvrsto zabranjene ženitbe onim, koji neimaju čim hraniti ženu i obitelj, pak klatežem.

Nadalje: „Naklada se glavarom, da imaju činit delat i načinjat puti svi stranjski, ki peljaju na cesarsku cestu i prisilit ljudi, da na istem dele imaju rabotat životom i z blagom, van onoga vremena, kada su običajna dela u tegeh njihovih“.

Godine 1767. zapoveda kapitan Juraj Vlah s poštovanimi sudci Andrijom Pobrom i Ivanom Bačićem, da puk ima pod globu sabirati zavojee, koje su na trsju učinile, zavile i seme u njih postavile, škodljive šipavice, i da se ti zavojeji imaju izgoriti izvan tega.

Pod Jurjem Vlahom odlučeno je godine 1770. za prvi put, da se u Kastvu

ustanovi javna škola. O tom kasnije što-  
god više.

Juraj Vlah bio je također dobar rodoljub i katolik. Evo oglasa od 8. julija 1757., kojim on vabi narod, neka se dobrovoljno upiše u vojsku kraljice Marije Terezije:

„Juraj Vlah, kapitan Kastva, Veprinca i Mošćenic:

Budući bilo oznanjeno od Njih Cesar-  
ske i Kraljevske Svetlosti slavnoj Provin-  
cije Kranjskoj na 13 meseca maja, da na-  
glavni naš neprijatelj Prusijan je jako  
umalil Njih vojsku blizu Praga u Pem-  
skem kraljevstvu, prem da potlam ovoga  
prošastnoga meseca Junja naša vojska je  
njega predobila; al za svem tem za obra-  
njenje ostaloga kraljevstva i ovih Provin-  
cij potrebno je umnožit Njih Cesarske Svet-  
losti vojsku; radi toga nagovara ljubeznivo  
svi svoji Podložnici, da bi hoteli vazet  
službu nekoliko od njih od svoje slobodne  
i dobre volje za sama 4 leta, i popisat se  
za soldati oni, ki ljube ne samo svoju  
Domovinu. nego tolikajše svoju veru kato-  
ličansku; budući da isti Prusijan je naše  
svete vere naglavni neprijatelj, i ako jedan  
put bi predobil i zadobil ove Provincije,  
pametno mislet moremo, da silil bi nas i  
veru katoličansku zapustit. Svakomu ki



bude ovako dobrovoljno odlučil se pojt služiti ova 4 leta, dano hoće bit prece (odmah) na ruku dara 8 goldinari Nemških. A kada pak ovrše 4 leta njihove službe, svaki hoće bit odpušćen i slobodan za povratit se va svoju domovinu i prez dvojbeno ufat se more, da zadobit hoće milošću Njih Cesarske i Kraljevske Svetlosti, s kû i u svojoj staroste hoće se moć dićit.

Z ovem očitem kličem dakle daje se ovo ljubeznjivo vabenje Njih Cesarske i Kraljevske Svetlosti na znanje svem i svakomu, radi da verni Katoličanske vere sini i Njihovi verni i ljubljani podložnici se odlučē vazeti istu službu za 4 leta; i ki budu hoteli, da se ovde puli nas oglase i popišu koliko prvo, radi da skupno u jednom broju budu mogli bit poslani u Ljubljanu i napreda, kamo bude potrebno. Ufamo se, da mnogi, ki su za posal, hote vazet ovu dobrovoljnu službu za tako kratko vreme, budući da prez dvojbe nijedne, kada svršē 4 leta, hote bit odpušćeni; i ako još prvo, kako se ufamo, po miloserdju Božjen zatare vojska naša Prusijana, još pervo hote moć bit od službe odpušćeni“.

*B e n e f i c i j* *J u š i ć* potičē od dobe Jurja Vlaha. Njegove majke ujak, kanonik Josip Jušić zapisao je godine 1708. mnogo zemlje po raznih županijah, a osobito na

Puževu Bregu županije Pobreve, pod pogodbu, da se ovde sagradi crkvice i da te zemlje uživa svećenik od roda te (nećakinje) udate Vlah.

Majka Jurja Vlaha imala je četiri kćeri, i kako je taj jedini sin umro bez mužkoga poroda, tako je uživanje beneficija prešlo na potomke od ženske loze.

Juraj Vlah poprodao je skrajštine rečenoga beneficija i timi novei sagradio crkvu svete Ane i dosta veliku kuću na Puževu Bregu. To je bilo oko godine 1764., jer te godine učinjeno je zakladno pismo.

Godine 1755. nadjemo, da je kapitan Juraj Vlah u Ljubljani branio pred poverenstvom za zemljarinu stare pravice Kastavske; od onuda šilje savet poglavarom puka kastavskoga, neka ne jadikuju da je odviše plaćati onih 500 forintih, koje je od starine davala sva Kastavščina, pak Veprinac i Mošćenice u ime kmetskoga poreza (contribuciones rusticales); jer ako gospoda uzmu za meru desetinu, da će biti jao, buduće bi se onda plaćalo 1173 for. najmanje. Samo da će narod morati na svoja pleća uzeti onih 50 forintih, koje su po osudi od godine 1661. doprinosali Jezuiti.

Bijaše pak stalan i davni običaj grada i občine Kastva. da je slala ljude na dvor

„Njegove Svetlosti Principa“, to je nadvojvode, obično ujedno kralja i cesara.

Ti ljudi zvali su se „oratores“. Ako nije bilo oratora, tada su obavljali tako zvani „sollicitatori“, što je obćini trebalo, a te ljude moralo se je često skupo plaćati. —

Dne 30. decembra 1772. preminuo je iz ovoga sveta Juraj Vlah, čovek za nas već po tom znamenit, jer nam je u domaćem hrvatskom jeziku ostalo od njega mnogo pisanoga. A to je pisano dosta čistim i biranim jezikom.

## XII. Š k o l e.

Prvi glas o pučkoj školi u obćini Kastavskoj nalazimo godine 1770.

Bila je osobita briga vladarice Marije Terezije, da se osnuju škole medju narodom; ali kako još danas ima seljaka, koji nećute potrebu nauke, tako je i onda bilo i gospode i seljaka. Gospoda su bila proti školi zato, da se nebi težak, njihov podložnik prosvetlio; a težak bio je proti njoj, jer je računao, da se školom čovek pogospodi, pak da će kmetska deca sama trti kmeta.

Ali Kastavci su već prije 100 godinali

stvar razumevali pravo, to jest školu su držali koristnom.

Dne 19. junija 1770. predložena je bila u velikom i malom veću občinskom spomenica o školah, i starešine su odlučili većinom glasova, da je to stvar obćenite koristi, te da se ima naći učitelj, da uči djecu „čitati, pisati i pripravljati za veće škole“, a povrh onoga, što će svako dete plaćati na mesec, da mu obćina daje 12 dukata na godinu.

Odluka ne govori ništa, u kojem jeziku, da bude ta škola.

Ali tim nije rećeno, da u Kastvu do onda nije bilo nikakova podučavanja. Stalno je, da su svećenici, kanonici, već negda pripravljali po kojega mladića iz puka, i naućili ga štogod latinski, da je mogao napred na veće nauke.

Znameniti Jurićić župnik Oberburga (možda: starog Pazina) u vreme protestantskoga pokreta medju Hrvati, bio je bez dvojbe iz Kastavšćine, i to ili iz grada Kastva, ili iz Rukavaćke strane.

Tako nadjemo koncem prošloga veka drugoga ućenjaka Mihelića doktora filozofije, takodjer Kastavca.

Saćuvala nam se je srećom latinska knjižica štampana u Gracu godine 1771. pod imenom „Divi Bernardi Abba-

tis Claravallis Tractatus Selecti“ koju je valjda izdao Juraj Mihelić, jer se iza naslova spominje, kako je on meseca augusta one godine javno razpravljao 25 pitanja o Bogu, upućenju, milosti i bogoslovnih krepostih, a opeta 25 pitanja o zakonih, grehu, kazni grešnika, ljudskih činih i o svrhi njihovoj, te o svetotajstvih u obće i posebice o svakom.

Mihelić se tu nazivlje „Liburnus Castuanus“, jer ove strane rado nazivaju već od pradavnih vremena „Liburnija“.

Ona pitanja razpravljao je Mihelić, da bude svetoga bogoslovlja doktor, kao što je već bio „starih zakona i mudroslovlja naučitelj“.

Nemožemo za sada drugo reći o tom čoveku, nego čini se, da je u Gracu boravio dane za više vremena, i svoje rodbine namestio tamo, jer znamo, da je još pred malo godina u Gracu živio, a valjda žive još neki gospodin Mihelić, koj se spominje, da su mu predji došli iz Primorja.

Prezime Mihelić pomešalo se je prezimenom Zavidić; ovo je sada prvo ime, a Mihelić je kao prilog.

Znamo i to, da je puk Kastavski sa preko 500 glasova bio izabrao Jurja Mihelića svojim župnikom i da je umro go-

dine 1800., ali nije stalno, je li to onaj isti čovek.

Povrh toga svedoči nam Valvasor već pred 200 godina, da medju Kastavci ima dosta „študenta“, jer mnogi odaberu stališ duhovnički, pak idu u službu po Istri, Hrvatskoj i Dalmaciji.

Dakle i prije godine 1770. bilo je podučavanja, ali tako da nitko nije bio d u ž a n podučavati, dočim je spomenute godine bila uvedena redovita pučka škola, sa učiteljem plaćenim od občine. A je li taj bio duhovnik ili svetovnjak, toga neznamo.

Opet jedan glas o školi u Kastvu imamo od godine 1796. Na 23. maja bio je sakupljen občinski svet i odlučio je, da se učitelju gosp. Ivanu Lučiću daje 12 dukata na godinu. kako se je i prijašnjim učiteljem davalo, ali pod pogodbu, da ima bezplatno podučavati četvoricu siromašne dece.

Taj Lučić bio je občinski starešina i kako sam govori, držao je j a v n u školu za svakoga, koj želi naučiti se čitati i pisati. On je bio za stalno rođen Kastavac.

Nemožemo dalje o tom ništa reći sve do godine 1814. Od tada pak do 1820. godine, bio je u Kastvu učitelj svetovnjak i to neki Matej Suppe, po svoj

prilici Dalmatinac i čini se, da je onda škola bila hrvatska na dalmatinski način govora, jer su Francezi pravo razumevali, da se u maloj školi puk mora učiti u svojem jeziku.

Dne 28. marča 1814. sakupilo se je veće občinsko i medju drugimi stvari imalo odlučiti takodjer o pritužbi spomenutoga učitelja, komu je občina dugovala nekoliko mesecih plaće; a opet je želio imati tvrdnu pogodbu, da može nadalje učiteljevati. Starešine su odgovorili, neka se učitelj radi zastane plaće obrati do Frana Dukića, što je onda bio sudac grada i občine, a za pogodbu da je lahko; neka služi, dok je jednu ili drugu stranu volja, a kad bude htio da odstupi, trebati će da odkaže službu dva meseca unapred.

Reć bi, da učitelj Suppe nije bio tim zadovoljan, ili ga je možda smrt prevarila; toliko je stalno, da već godine 1821. nalazimo u Kastvu drugog učitelja i to nekoga Gašparovića opeta Dalmatinca.

Godine 1822. spominje se učitelj Matija Janček Slovenac, katehet Juraj Jurčić, a nadzornik plovani mošćenički Tomašić, Opatijac. Samo 62 dece hodilo je u školu.

Tu dobu bili su u Kastvu i posebni učitelji muzike iz Česke zemlje i to:

neki Prohaska godine 1818., pak neki Pokorny okolo 1822., napokon neki Vencel.

Još poslje godine 1850. bili su kastavski muzikaši na glasu i zalazili po istarskih gradovih na zabave, svuda lepo dočekivani.

Znamenito je i to, da je grad Reka najmio Kastavsku glasbu, da počasti Jelačića bana, kad je došao na Reku g. 1853.

Današnji dan mladi učitelji opeta se dobrahno vežbaju u glasbi i želiti je, da se u tom pogledu povrate prvašnja vremena.

Od godine 1823. do 1838. učiteljevao je neki Ivan Hribar. Učilo se je nemački, ali s malo ili ništa koristi za one, koji nisu dalje u svet pošli.

Veroučitelji od onda unapred bili su duhovni pomoćnici. Pod Hribarom hodilo je u školu najviše 65 dece.

Godine 1838. promeni Hribar svoje mesto sa učiteljem u Hrušici Ivanom Mahorčićem i taj Mahorčić učiteljevao je u Kastvu sve do godine 1860.

Stariji ljudi, koji su pod njim u školu hodili, spominju se još kako nisu smeli ni pisnuti nego nemački, dapače i molilo se je tako. Komu bi medju učenici utekla iz ustiju hrvatska beseda, morao



je nositi drvenoga magarca, sve dok bi našao druga, koj bi tako sagrešio. I tim načinom ponašala su Katavska deca za dugo vreme drvenoga magarca, ali sve to silovanje nije Nemcem koristilo ništa.

Sva dobra strana tadanje škole bila je silni strah, koj su deca u istinu imala; ali napredka doista nije bilo, osim kod koga i koga. Šibanje bijaše stvar svaki-danja; kako druguda tako i kod nas.

Već prije godine 1860. stalo se je i vanjsko pučanstvo više zauzimati za školu. Trebalo je više prostora i više učitelja. Za više prostora kupila je občina posebnu kuću s vrtićem od pokojnoga Matije Jurinca tada župnika u Mošćenicah (1858?)

Škola Kastavska podignuta je okolo godine 1858. na glavnu plovansku učionu s jednim učiteljem-ravnateljem i sa 2 podučitelja. Ravnatelji te glavne škole bili su (dakako svećenici):

Godine 1858. Karlo H u t h.

God. 1859. do 1862. Franjo R a v n i k.

God. 1862. do 1864. Franjo B l a ž i ć.

God. 1864. do 1884. Ernest J e l u š i ć, kastavski domorodac, koga prerano crna zemlja krije.

Od godine 1868. ovamo uredili su škole po zakonih državnih i zemaljskih drugačije. Polazak škole obvezatan je za

deca, koja navršje 6 godina ; po mogućnosti valja ustrojiti školu svagde, gde ima 40 dece sposobne. Oblasti su: mestno, kotarsko i zemaljsko školsko veće.

Stanje školah u Kastavščini sada je ovakovo :

1. U gradu Kastvu četverorazredna muška i dvorazredna ženska škola.

2. U svetom Mateju dvorazredna muška, jednorazredna ženska.

3. U Klani dvorazredna mešovita.

4. U Brgudu jednorazredna mešovita.

5. U Rukavcu dvorazredna muška, jednorazredna ženska.

6. U Brežcih jednorazredna mešovita (od godine 1889.) U Kastvu je povrh toga svagdanja škola za risanje i druge nauke za mladež, koja želi u zanate, a hoće da se štogod više izučī, nego li može u pučkoj školi. Država daje 1000 for. godišnje pomoći za tu školu, pokrajina 500, a obćina ostali trošak. Povrh toga priredila je obćina prostor za tu školu, i u obće poslednjih godina u to ime mnogo učinila.

Polazak škola u Kastavščini bio je školske godine 1888. na 1889. ovakov :

Školu u Brgudu polazila su sva deca, koja su po zakonu obvezana i to 69 mužkih, 57 ženskih.

U K a s t v u od 407 obvezanih mužkih

polazilo je školu 375, a od 480 ženskih, 215. —

U sv. Mateju od 273 muška polazilo jih je 230, a od 236 ženskih polazilo jih je 144.

U Rukavcu od 409 muških polazilo je školu 366, a od 444 ženske 372.

U Klani od 183 muška polazilo jih je školu 149, a od 162 ženske polazilo samo 56.

Vidi se, da muških ide više u školu nego li ženskih, jer muški moraju više po svetu, a i u domaćem gospodarstvu čute jače potrebu nauke školske; ali bi dobro, da i devojčice u jačem broju polaze nauk.

Nego nebi bilo mesta za svu decu kad bi u školu hodila, jer i ono što je polazi, nemože se naredno smestiti.

Zato bi pravo bilo, da se zove u školu samo odraslija mladež, koja već laglje podnosi i studen i toplinu, te se laglje i uči, pak bi se s njom brže i stalnije napredovalo.

Deca navršivša osam godina, mogla bi se u 4 dalnje godine sve naučiti, što se može zahtevati od cele pučke škole, ali dakako da marljivo idu u školu.

Dobro bi, da na to misle občinske i školske oblasti.

### XIII. Zaglavak.

Vodio sam vaše misli prošlimi vremena. Dotaknuli smo se u kratko i sadanjega svega, što nam pomaže dobiti u glavu pravu sliku opisane občine Kastavske.

Kako je cela knjižica namenjena poglavito samim Kastavcem, da učće prošle i dobro gledajué sadanje događaje, uzmognu pravo upreti misli za buduća vremena, tako evo da na zaglavku malo računamo, koliko se u Kastavščini dobiva, koliko troši, i odkle sve to, i kako ćemo sve to sačuvati.

Naroda je iz Kastavščine neka stotina već kao stalno daleko od doma, kako smo jur rekli.

Postavimo dakle, da jih redovito žive u zavičaju 14.000 duša, razumeva se od celoga glavarstva, a to će od prilike biti.

Tih 14 tisuća duša jedno s drugim bez dvojbe potroši 20 novčića ua dan; računajmo stan, hranu, ogrev, odeću i obuću, pak sigurno nismo mnogo postavili. To bi bilo 2800 forinti svaki dan, ili 1,021.000 forinti na godinu.

Dà, ljudi božji! Ako samo 20 novčića troška računate na svaki dan i na svako čeljade, koje žive pod glavarstvom občine Kastva, to svi ti ljudi troše milijun i

dvadeset jednu tisuću forinti vrednosti na godinu!

Od kuda se smože toliko? Evo odkuda:

Naši otcí, dedi, pradedi i njihovi stariji, trudili su se i od truda što god prištedili.

Posagradili su kuće, očuvali budi koliko gore, razkrčili i nasadili zemlje, prigradili, očistili i zagajili umejke.

Sve to već vam nešto nosi, tako da nemorate gotovim kupovati.

Mnogo je, ako te vrsti dohodak računamo na polovicu. Jer svaki znate, da najbolja kmetija u Kastavščini nebi dala žitka za pol godine i posebice dohodka, da kupiš odeću, obuću i sve ono, što ti u te pol godine treba, a nepriraste na domu.

Sve drugo treba kupiti. Dakle Kastavščina nekim sadanjim dohodkom kupuje hranu i sve, što joj treba za najmanje 6 meseci u godini. Taj trošak jest polovica onoga gore proračunanoga, ili preko pet sto i deset tisuća forinti svake godine.

Čim to dobivate? Trudom vaših ruku, bilo radeć po dalekih šumah, bilo zidajuć, bilo bačvarstvom, kljesarstvom i drugimi zanati.

To nije samo jedan put, nego ide redom od godine do godine.

Tako možemo računati, da je onih petsto i deset tisuća forinti kao neki interes od kapitala, koj je u vaših rukuh. Taj kapital, ako nosi samih 5<sup>o</sup>/<sub>o</sub>, mora biti dobrih deset milijuna forinti.

Sad je lahko proizvesti iz svega toga nauke:

Prvo: Ruke su, kako i drugi člani tela, pod zapoved duše, iskre Božje. Čuvajte dušu, plemenite srce, bistrite um, pak će i telesno delo biti plodonosnije.

Drugo: Čuvaj telo, da bude zdravlja i krepčine, pak će kapital više uztrajati.

Treće: Budi umeren, i razložno poslušaj, jer i železo se porabom izjede, kamo li se nebi iztrošile sile krikoga tela čovečjega.

Četvrto: Pazi decu i njihov odgoj duševni i telesni, jer s njim pomladjuješ radnu silu.

Peto: Pomozi dobrovoljno u potrebi svoje bližnje, jer ako si sam u selu bogat, a svi drugi siromasi, ili će ti dodijati za milosinju, ili će ti krasti ili otimati. Čega nemožete svojimi silami učiniti pojedinci, to lahko učinite cela vas, cela županija, cela občina.

Šesto: Neodtuduj se od svoje starine, jer si mnogo dužan onim, koji su pred tobom živeli, koji su ti očevinu sačuvali. Amanet je, da ju povećanu predaš svojim poslednjim.

To su moći, koje sam našao u starih knjigah, što pišu o vas, i u prilikah medju kojimi živete. Ako se budete držali tih moći, vaša je slava pred svetom gotova. Vi ćete i nadalje ostati ponajdičnija grana onoga uvek zelenoga bora, koj se zove hrvatski narod.

---

### I z p r a v a k.

Na strani 57., peti redak od ozgor, mesto  
Sijani, čitaj: Šijani.

„ „ 112., drugi redak od ozdol, mesto  
Josip, čitaj: Juraj.

---

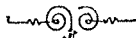
### O p a z k a.

Sada se hrvatske knjige navadno pišu na ijekavski izgovor, tako dijete, Rijeka, a u ovoj je knjigi pisano na ekavski način, dakle Reka, vreme itd. To je samo zato, da bude laglje čitanje puku, kojemu je knjižica namenjena, i gde mnogi poteško beru slova.

---

## Gde je što ?

	Na strani
I. Opis Kastva (grada) . . . . .	5
II. Studena . . . . .	14
III. Klana . . . . .	16
IV. Lisac . . . . .	21
V. Skalnica . . . . .	22
VI. Brgud . . . . .	23
VII. Opis prave Kastavščine (pojedinih županija) . . . . .	24 do 59
VIII. Podnebje, vode, vetrovi . . . . .	59
IX. Povest Kastva (politička) . . . . .	62 do 87
X. Domaće sgode (povest prava i uljudbe) . . . . .	87 do 104
XI. Juraj Vlah (doba Marije Terezije)	104
XII. Škole . . . . .	114
XIII. Zaglavak . . . . .	123







# POGOVOR



Čitatelju,

Katedra Čakavskog sabora - Društvo za povjesnicu Klana namjerava u okviru svoje izdavačke djelatnosti izdati cjelokupan spisateljski, znanstveni i ini opus dr. Matka Laginje. S tim ciljem, a u prigodi obilježavanja 150. obljetnice njegova rođenja, uz poštansku marku s njegovim likom, izdaje se i ovaj pretisak prvog izdanja Laginjine monografije *Kastav grad i obćina* iz 1889. Ovo je vrijedan prilog zamišljenoj, a nikad ostvorenoj, maloj biblioteci opisa i povijesti i drugih mjesta te gradova ovoga širega područja.

Uz to, u pripremi za tisak je i prvi dio njegova dnevnika koji je marno vodio još od gimnazijskih dana, bilježeći uredno sve svoje osobne i službene poslove, te je tako postao izvorom neprocjenjivo vrijednih podataka iz prve ruke tijekom šezdesetak godina.

Spomenimo da su uz Valvasorove zapise o Klani i Škalnici, Laginjini zapisi o Brezi, Klani, Liscu, Studeni i Škalnici najstariji zapisi o klanjskome kraju te su stoga posebno značajni za proučavanje povijesti ovoga kraja i iznimno važni Društvu za povjesnicu Klana.

Da bi čitatelj lakše pratio Laginjine zapise, zamolili smo dva naša povjesničara, vjerojatno najbolje poznavatelje povijesti ovoga šireg područja, gospodu akademika Petra Strčića i mr.sc. Darinka Munića, da napišu pogovor o ovome djelu, koji objavljujemo uz ovaj pretisak.

Budući da se ovo Laginjino djelo u svojemu prvotnom, originalnom obliku ne može nigdje nabaviti, a rijetkost je i u znanstvenim knjižnicama, smatrali smo primjerenim omogućiti da ponovno, nakon 113 godina, ugleda svjetlo dana.

Urednik

*Akademik Petar Strčić*

## **LAGINJA - PRIZNANJE I ČAST**

Povijest zapadne Hrvatske prepuna je znamenitih ličnosti - bilo da su domaći ljudi ili oni koji su duže ili kraće vrijeme ovdje živjeli i djelovali u antici ili u srednjem ili u novome vijeku. Na upit - pa koji drugi kraj isto takve (naše) Evrope nema isto tako znamenitih ličnosti, ne treba odmah odmahnuti rukom, jer mnogi su skloni prikloniti se priznanju veličine drugoga, stranca, a ne vidjeti velikane u svojoj sredini. Tako, npr., koje evropsko zemljopisno područje ima, npr., jednoga, točnije rečeno - jedinoga i jedinstvenoga minijutarista - Julija Klovića Kroatu iz Vinodola, kojega s pravom zovu Michelangelom minijature? Niti jedno evropsko područje nije dalo takvu otočnu feudalnu obitelj kao što je kvarnersko područje iznjedrilo knezove Krčke/Frankopane koji su gotovo kao vladarska dinastija stoljećima upravljali brojnim posjedima u više zemalja, u zemljopisno-prostornome rasponu od Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine preko Austrije, Italije i Mađarske do Švedske. I još: tu je Matija

Vlačić Ilirik iz Labina, uz Martina Luthera, glavni utemeljitelj protestantizma. Ali ima i stranaca koji su upravo iz zapadne Hrvatske kretali u povijesnu besmrtnost na novim temeljima sazdanu - Miklos Horthy de Nagybanya, admiral i posljednji zapovjednik goleme ratne flote propale Austro-Ugarske 1918. godine, krenuo je iz Pule i kao regent-diktator svoju Mađarsku stavio u službu nacifašista. A drugi jedan Mađar - Janos Kadar čak je i rođen u Rijeci, a u povijest je ušao kao staljinistički lomitelj nukleusa demokratskoga socijalističkog procesa, da bi potom upravo on postao nositelj toga procesa. Gabriele D'Annunzio, slavni književnik i pustolov, (tadašnj)u) Rijeku pretvorio je u prvi fašistički eksperimentalni poligon na svijetu. Ali, tko, čak i od obrazovanih ljudi, zna da zapadne Hrvatske potječu sva tri predsjednika prvih akademija znanosti na južnoslavenskom prostoru iz 19. stoljeća: Goranin dr. Franjo Rački -Jugoslavenske u Zagrebu, Vinodolac dr. Josip Pančić - Srpske u Beogradu i Bodul dr. Franjo Volarić - Staroslavenske u Krku. A tu je i nezaobilazni pjesnik Ivan Mažuranić iz Novog Vinodolskog, koji je bio prvi potkralj/ban u višestoljetnoj povijesti te ustanove, a da nije bilo plemić.

I tako dolazimo do drugoga jednoga bana koji također nije bio plemić, no utoliko je značajniji što je jedini iz Istre na toj visokoj državnoj dužnosti. Bio je to dr. Matko Laginja iz Klane.

Među svega nekoliko velikih Istrana bilo koje narodnosti ulazi spomenuti Vlačić, ali i biskup dr. Juraj Dobrila u 19. stoljeću, pa su njih dvojica ujedno i najznačajniji Hrvati Istre svih vremena. Uz Dobrilu, najznačajniji Hrvat Istre s Kvarnerskih otoka u 19. ali i u 20. stoljeću, upravo je Laginja. Taj je Klanjac bio obdaren mnogim darovima prirode: bio je, npr., pravnik i doktor prava, potom upravni službenik, odvjetnik, urednik, novinar, tiskar, književnik, pravni povjesnik, politolog, glumac, režiser, ekonomist, parlamentarni i pokrajinski zastupnik, zadružni aktivist, etnolog - itd. Sve je sadržaje obavljao veoma savjesno i redom uspješno, ali nadasve je bio političar; i to istaknuti rodoljub i vođa drugoga naraštaja preporoditelja Istre i Kvarnerskih otoka od 80-ih godina 19. stoljeća do 20-ih godina 20. stoljeća.

Laginja je rođen (10. kolovoza 1852.), odrastao, a i djelovao je u vremenu koje je prepuno sudbinskih zbivanja, i to ne samo za njegov uži, klanjski kraj kao



“pridruženi dio” Kastavštine u Istri, iznad vrha Riječkoga zaljeva. Laginjino je djelo važno i za susjedne, slovenske i talijanske, zemlje, ali i za one udaljenije, Austriju, Mađarsku, Srbiju itd. Naime, stoljećima prije Laginje, te u njegovo doba, apsolutna je hrvatska većina pučanstva u Klani, a i u cijeloj ostaloj Istri te u njoj susjednim istočnim područjima (na sjeveru je slovenska većina). Uvijek se uspjela sačuvati veoma živom hrvatska etnička i nacionalna svijest. Pa i usprkos tome što je vladajuća germanska i romanska odnosno njemačka i talijanska elita stoljećima provodila snažnu denacionalizaciju. Područjem (današnjega) grada Kastva te (sadašnjih) općina Klana, Matulji i Viškovo u drugoj polovici 19. stoljeća upravljali su predstavnici apsolutne hrvatske većine pučanstva. Ali, stalno je pod udarima talijanaško-talijanskoga vladajućega tankoga sloja, koji je dobio podršku Beča nakon što je u počecima 19. stoljeća cijela Istra udružena pod njegovu vlašću.

U prvoj polovici 18. stoljeća začet je u Banskoj Hrvatskoj (u mađarskom dijelu Habsburške Monarhije) hrvatski narodni preporod, čiji su odjeci doprli i u Istru. U počecima osmoga desetljeća toga stoljeća vodstvo preporodnog pokreta u pokrajini

preuzimaju mladi iz Kastavštine i njoj pridruženih općina - Laginja te svećenici Matko Mandić iz Mihotića i Vjekoslav Spinčić iz Spinčića. Na čvrstim temeljima, koje je uspostavio prethodni naraštaj s biskupom J. Dobrilom iz Ježenja (središnja Istra) na čelu, pravnikom dr. Dinkom Vitezićem (iz Vrbnika na o. Krku) i svećenikom/književnikom Matom Bastianom iz Baštijani (Viškovo, Kastavština), sada su mladi silovito krenuli u bitku za temeljna nacionalna i druga ugrožena prava većine pučanstva. Neprikosnoveni do tada u vlasti pripadnici iredentističke grupe ostali su zatečeni; nisu znali kako odgovoriti na pojavu te oštre i borbene grupe. Štoviše, kada su u pokrajinskome Saboru 1884. godine Laginju grubo prekinuli na samome početku njegova govora na hrvatskome jeziku - prvi je to pokušaj uopće u tome najvišem predstavničkom tijelu Istre s Kvarnerskim otocima (od 1861. do 1918.), vladajući su dopustili da na izlazu iz Sabornice iredentistička rulja dočeka njihovog kolegu Laginju i pokuša ga linčovati. Samo zahvaljujući banalnoj činjenici što je Laginja bio fizički niska stasa, što je imao odlična pluća i veoma brze noge - uspio se taj Klanjac izvući iz šaka koje su ga udarale dok je trkom kroz

porečke uličice spašavao život. Bio je izubijan, uništena odijela, ali duh mu nije bio slomljen: istoga je trenu krenuo u protunapad - cijela je prostrana Carevina, a potom i znatan dio Evrope doznao što se događa čak i sa zakonito izabranim saborskim zastupnikom; k tome još nadomak Pule, tada već najveće ratne luke Habsburške Monarhije. I - kad se tako postupalo s jednim diplomiranim pravnikom, doktorom prava, književnikom, zastupnikom itd., dakle istaknutim pripadnikom društva Habsbuške Monarhije, i k tome još na samome pragu Sabornice - što se tek događalo drugim Hrvatima u Istri!

U sačuvanim dnevnicima i pismima iz 60-ih godina uočava se Laginjin književni talent, koji se počeo potvrđivati s prvom objavljenom pjesmom Istranom 1870. godine. Tiskana je u kalendaru Istran, a to i prethodno godište jedina su i prva glasila Hrvata Istre i Kvarnerskih otoka. Do osmoga desetljeća toga stoljeća Klanjac je objavio mnoga književna djela, među njima prozne sastavke, komediju, pjesme, putopise, ali i više stručnih radova, čak i radova iz znanstvene oblasti pravne povijesti; tu je i više politoloških članaka te radova iz oblasti narodnoga života i običaja. No upravo tada, u samim počecima 80-ih

godina, Matko Laginja prestaje stvarati djela iz spomenutih i drugih književnih, znanstvenih i stručnih oblasti; za njega kao stvaraoca više ne postoji umjetničko polje. Radi se o rijetkom slučaju općenito - Laginja je sasvim samozatajno suzio sve ambicije koje je imao kao književnik, stručnjak i znanstvenik. On je sebe u cijelosti posvetio samo aktualnoj politici. Znao je da hrvatska većina pučanstva u tadašnjoj austrijskoj pokrajini Istri s Kvarnerskim otocima gotovo i nema obrazovanoga svijeta općenito, a kamoli da bi imala dovoljno književnika, znanstvenika, stručnjaka i političara. Naime, sve do pojave Dobrile na tršćanskoj bogosloviji, nije bilo poticaja da se mladi obrazuju na hrvatskom jeziku, a do 70-ih godina u Istri s otocima školovani su Hrvati bili uglavnom jedino seoski svećenici jer Crkva drukčije ne bi mogla općiti s apsolutnom većinom pučanstva; stoga je Crkva napravila iznimku - viši je kler bio talijanski, a niži je listom bio hrvatski. Dobrila je napravio prekretnicu, a upravo s Laginjinim naraštajem na poprište života javlja se i znatan broj svjetovne inteligencije. Tome je pripomogla i Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri (Kastav, od 70-ih) i Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru (Volosko, od

90-ih godina). Glavni, a i jedini zadatak tih udruženja bio je pomoć u školovanju mladih Istrana, ali Hrvata, jer je vlast financirala školovanje samo Talijana i talijanaša. U oba društva jednu od glavnih uloga imao je upravo Matko Laginja, i to s veoma plodnim rezultatima. U počecima 80-ih godina neko vrijeme radi i u Našoj slogi, u jedinom listu za Hrvate Istre i Kvarnerskih otoka koji je 1870. godine počeo izlaziti u Trstu zaslugom biskupa Dobrile.

U počecima 80-ih godina došlo je do prirodne smjene vodećih ljudi u hrvatskome narodnome preporodu Istre s Kvarnerskim otocima, ali i u znatnom dijelu preporodne generacije. Preminuli su i Dobrila i Bastian, no preživio je treći prvak - Vitezić. Taj savjetnik dalmatinske vlade u Zadru (brat je krčkoga biskupa dr. Ivana Josipa) kao i gotovo cijela prva preporodna generacija, bio je privrženik hrvatske varijante južnoslavenske/jugoslavenske nacionalne ideologijske koncepcije biskupa dr. Josipa Jurja Strossmayera i kanonika dr. Franje Račkoga. No Vitezić je odmah korektno podržao mlade, iako su gotovo svi bili pristalice kroatističke Kvaternik-Starčevićeve koncepcije borbe za slobodu Hrvata i njihove budućnosti. Od 1871. do

1891. godine Vitezić je bio jedini parlamentarni hrvatski zastupnik u Beču za Istru s otocima. A od 1891. godine podržao je kandidaturu mladih, pa su u Carevinsko vijeće otišli V. Spinčić i M. Laginja.

Borba je poprimala znatno šire razmjere. Tako su preporoditelji do početka 20. stoljeća izjednačili barem političke, kad već nisu mogli i gospodarske, pozicije s manjinskim dijelom pučanstva, talijanskim, iako je upravo Laginja veoma zaslužan za osnivanje prvih gospodarskih zadruga i štedionica, npr. Gospodarske sveze za Istru (Pula, 1903.). Sada se nije mogao izbjeći ulazak Hrvata u neka vodeća pokrajinska tijela, pa je tako Laginja postao (čak) zemaljski potkapetan (zamjenik predsjednika "vlade" i predsjednika Sabora). Laginja se, ispravno procijenivši da mu je mjesto u sve većoj ratnoj luci Austro-Ugarske, već 90-ih godina preselio u Pulu, gdje djeluje i na odvjetničkom i tiskarskom polju (tamo se preselila i Naša sloga). Više se od toga nije moglo učiniti, jer su viša državna tijela, a to su bila austrijska (njemačka), a s njima i kapital, i dalje podržavala stoljećima povlašteni talijansko-talijanaški vladajući sloj. Stoga Laginja počinje zastupati stajalište u prilog suradnje

s dijelom (barem) talijanaško-talijanskim liberala.

Međutim, stigla je nova kapitalna povijesna prekretnica; započeta je s I. svjetskim ratom i prelaskom Kraljevine Italije 1915. godine od saveznika Beča i Berlina na stranu Londona, Pariza i Petrograda. U ratnim se uvjetima nije moglo učiniti gotovo ništa, osim pomoći nastradalima, a to je Laginja i činio, pa je prešao u Zagreb (potkraj rata bio je predsjednik jedne od pravaških stranaka - Starčevićeve stranke prava), ne misleći na zlo koje će zadesiti i njega i Istru. Naime, s talijanskom okupacijom Istre i niza drugih hrvatskih (i slovenskih) krajeva 1918., ali tek nakon što se Austro-Ugarska raspala, mnogi Hrvati dolaze pod okupatorov udar. U Zagrebu je osnovana Država Slovenaca, Hrvata i Srba s teritorija propale Monarhije, a Laginja je postao njezin povjerenik ("ministar") za Istru i druge krajeve. Naime, i Laginjina je Klana okupirana, pa se tako našao među stotinjak tisuća izbjeglica i prognanika - koliko ih se nakupilo do početka II. svjetskoga rata. Država SHS i Laginja u njezinu vijeću, samo je nakratko uspjela Primorje Hrvatske sačuvati od Rima. No velik Klanjčev trud bio je uzaludan; vojna sila bila je tu, a

mlada Država nije mogla pružiti otpor, pa se udružila s Kraljevinom Srbijom koja se našla na pobjedničkoj strani u ratu.

Nije bilo koristi ni od toga. Prvo, Rapalskim ugovorom 1920. godine između Rima i Beograda znatan dio hrvatskih (i slovenskih) područja, pa tako i Istra s Laginjinom rodnom Klanom, pripali su Italiji. Drugo, Beograd se ponašao kao da su zapadna jugoslavenska područja osvojena u ratu, i sama dio proširene Karađorđevićeve Monarhije. Laginja je u početku, napose zbog nasilnih aspiracija Rima, vjerovao u moguću zaštitu Srbije kao nekoga svojevrsnog jugoslavenskog Pijemonta. Tako je postao i član Privremenoga narodnog predstavništva pa Konstituante i Zakonodavne narodne skupštine Kraljevine SHS, te 1920. godine i ban Hrvatske i Slavonije, jedini iz Istre u višestoljetnoj tradiciji te najviše hrvatske institucije. Predsjednik je stranačke grupacije Hrvatska zajednica. No sve je bilo uzaludno.

Laginja je veoma ozbiljno shvatio svoju bansku dužnost, uostalom kao i općenito sve što je radio, ali i čast. Pa banovi su bili, npr., kralj Dmitar Zvonimir, pa Šubići/Zrinski, knezovi Krčki/Frankopani, Draškovići, ban je bio i Mažuranić, uz mnoga druga značajna hrvatska i strana



imena. No još je iste, 1920. godine smijenjen. Karađorđevićевой upravi Kraljevine nije bio potreban čovjek Laginjina kova. Laginja je bio ono što se rijetko viđa u političara: bio je iznimno pošten čovjek. Nije se snalazio u grubom i sirovome političkom i gospodarskom životu, koji je Krleža zvao balkanskom krčmom. A počeo je dobivati i udarce odakle nije očekivao, od mladih Istrana kojih je sve veći broj bježao iz Istre, osobito kada su 20-ih godina u Italiji zavladaali fašisti. Jer, u Istri su nasilnim državnim sredstvima nastavljeni denacionalizacija i gospodarsko upropaštavanje istarskih Hrvata. Mladi prigovaraju starome Laginji da ih nije dobro vodio.

Laginja je odlazio očajan, doživjevši još i tragediju s Vladimirom Gortanom. Umro je u Zagrebu 18. ožujka 1930. skršen i gotovo osamljen. Ali, dogodio se povijesni obrat s obje smrti - Gortanovo pogubljenje u Puli neočekivano je odjeknulo i u Evropi, pa je kraljevski talijanski fašistički režim polučio suprotno od očekivanoga - da će svijet Istru prihvatiti kao pacificiranu talijansku zemlju. A Laginjina smrt spontano se pretvorila u takvo iskazivanje hrvatske sloge općenito u Hrvatskoj - kakvo se odavno nije vidjelo. Bilo je to ne samo

odavanje pošte čestitome čovjeku, koji je s pravom za života nazivan "otac Istre", već i javna demonstracija protiv šestojanuarske jugounitarističko/velikosrpske kraljevske diktature. Režimu je preostalo samo da svoje predstavnike uključi u pogrebnu povorku koja je tekla ulicama Zagreba, od njegova središta na Zrinjevcu do Mirogoja, do posljednjega Laginjina počivališta u arkadama, među hrvatskim i drugim velikanima. A dr. Matko Laginja, Klanjac iz Istre, jedan od najznačajnijih Hrvata općenito - to je i zaslužio.

Napomena. Literaturu o Matko Laginji v. u članku Snježane Hozjan, Prilog za bibliografiju o Matku Laginji, Zbornik Ivan Matetić Ronjgov, Hrvatski narodni preporoditelji Matko Laginja, Vjekoslav Spinčić, Matko Mandić, sv., 5., Rijeka, 1996.-1997., str. 229.-237., zasebno str. 232.-236., te u radovima Petra Strčića: Bibliografija, u knjizi M. Laginja, Književna djela i rasprave, Pula-Rijeka, 1983., str. 31.-37.; Hrvatski narodni preporoditelj i ban dr. Matko Laginja, Zbornik Društva za povjesnicu, 1, Klana, 1995., str. 9.-38., zasebno str. 33.-38.; Hrvatski narodni preporoditelj i ban Matko Laginja, u knjizi M. Strčić - P. Strčića, Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić, Spinčić, Rijeka, 1996.,

str. 25.-54., zasebno str. 49.-53.; Djelo Matka  
Laginje, navedeni Zbornik o I. Matetiću  
Ronjgovu, str. 25.-55., napose str. 51.-55.

Mr. sc. Darinko Munić

## Laginjin "Kastav grad i občina"

Godine 1889. Matko Laginja je u vlastitoj nakladi objavio knjižicu *Kastav grad i občina*. Knjižica, džepnoga formata, koja je prvi monografski prikaz Kastva i Kastavštine tiskana je tršćanskoj tiskari Dolenc. Knjižica je do sada pretiskana dva puta. Najprije 1978. godine u prvoj knjizi *Zbornika Kastavštine*, str. 55.-87., a zatim, pet godina poslije, u monografiji o Matku Laginji Mirjane i Petra Strčića pod naslovom *Matko Laginja - Književna djela i rasprave*, Istra kroz stoljeća, IV. kolo, knj. 23., Pula-Rijeka, 1983., str. 167.-203. M. i P. Strčić nisu objavili doslovni reprint jer su tekst kastavskoga čakavskog ekavskog izvornika objavili na suvremenome hrvatskom jeziku. Danas je pred nama četvrto izdanje te vrijedne knjižice M. Laginje. *Kastav grad i občina* posljednje je djelo M. Laginje, kojim on zaključuje svoj nevelik ali značajan pjesnički, pripovjedački, pravnopovijesni i monografski opus. Svoj spisateljski rad M. Laginja započeo je objavljivanjem pjesme *Istranom* u kalendaru *Istran za 1870.*, Trst 1869.

Nakon toga objavljivao je basne u *Našoj slogi* 1873., da bi te i druge basne 1876. godine objavio u Kraljevici pod nazivom *Basne prekrojene poglavito za hrvatski puk u Istri*. Pojedine basne poslije su pretiskane još nekoliko puta. Godine 1873., kada je počeo objavljivati basne, M. Laginja je započeo objavljivati i *Kastavski ustav (1400.-1661)*, u zadarskom časopisu *Pravo* Antona Šimonića. Time je postao prvi objavjivač Kastavskog statuta. Objavio ga je tijekom 1873.-1874. godine u devet nastavaka, od kojih su dva posljednja nastavka posvećena raspravi o statutu: *Primjedbe na Kastavski ustav* i *Kratka ocjena Kastavskog ustava*. Najnoviji reprint *Kastavskog ustava* objavljen je 2000. godine u *Zborniku Kastavštine*, knj. IX., u povodu 600. obljetnice zapisivanja *Zakona Grada Castua od letta 1400*. Inače, Laginjino je prvo izdanje Kastavskoga statuta dugo vremena bilo neopravdano zanemareno, a na njega je upozorio tek Oleg Mandić u *Historijskom zborniku* 1956. godine. Nakon Kastavskog statuta, M. Laginja je već 1875. u časopisu *Pravo* objavio *Zakon vinodolski*, a zatim članak *Otkud kazan?* 1876. godine. Slijedile su *Istarske pričiće*, u *Viencu* 1879.-1880. te *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih*, Trst 1880. Te godine objavljuje

također *Nešto o mjenici*, a tri godine poslije, opet u Trstu, tiska polemičko djelo *Österreich und kroatische Frage*. Nakon toga objavljena je knjižica *Kastav grad i občina* (1889.). Najkasnije je objavljena njegova šaloigra *Šilo za ognjilo. Igrokaz iz kastavske prošlosti u četiri čina*, čija je premijera održana još 26. veljače 1882. godine. *Šilo za ognjilo* su na scenu prvi postavili kastavski čitaoničari. U predstavi je glumio i sam autor, koji je tada bio predsjednik kastavske *Čitalnice*. Međutim, s objavljivanjem igrokaza trebalo je pričekati do 1907. godine, kada je Laginjina šaloigra tiskana u zagrebačkom *Velikom Ćirilo-Methodskom koledaru za 1908.* Iz navedenih naslova vidljivo je da bibliografija odvjetnika M. Laginje razotkriva pjesnika, pripovjedača, pisca komedije, povjesničara, povjesničara prava, ali i političara.

Objavljujući svoju knjižicu o Kastvu M. Laginja je u kratkom, jezgrovitom i jasnom uvodniku, podnaslovljenom *Čitateljem!* naveo razloge koji su ga potaknuli na pisanje monografije o Kastvu i Kastavštini. Prvi i osnovni razlog bio je da puku Kastavštine predstavi povijest i osebnosti kraja u kojem žive. Da bi im to olakšao, knjigu je pisao “na ekavski način”, kako se govori u “puku kojemu je knjižica namjenjena, i gde mnogi pretežno

*beru slova."*

U duhu svojih preporodno-prosvjetiteljskih stajališta, želja mu je bila Kastavcima pružiti štivo kojim će spoznati bogatstvo svoje prošlosti, marljivost i radišnost svojih predaka te baštinu koju su im oni ostavili. To će im omogućiti da usmjere "*svoje delovanje na sve to veći napredak duševni i telesni*". Svjestan je da je u "*ovoj knjižici dosta nedostataka*", pa zbog toga želi da njegov posao nastave drugi koji će otkriti, razjasniti i rasvijetliti nove vrijednosti kastavske prošlosti. M. Laginja se zanosi mišlju o sličnim monografijama i za druge gradove u Istri. U tom je smislu zapisao: "*Da kojom srećom dodje do toga te svaka poveća občina Istre bude potanko popisana, mnogo bi to koristilo hrvatskomu puku u Istri.*" Tako iz duše i srea pisca progovara istarski preporoditelj koji boljitak hrvatskog istarskoga puka vidi i u prosvjetiteljskoj ulozi političara. Na žalost, očekivanja u vezi s malom bibliotekom s opisom i poviješću istarskih mjesta, nisu se ostvarila. *Kastav grad i občina* dugo je ostala usamljena monografija o istočnoistarskim kvarnerskim komunama/mjestima, od kojih neka još ni danas nisu dobila svoju zasebnu knjigu. Dapače, Kastav je u međuvremenu dobio nekoliko monografskih prikaza. Posljednjoj, ove

godine objavljenoj monografiji *Kastav*, autor je ovog teksta. Svojim popularnim pristupom u izlaganju sadržaja, nova je monografija na određeni način nastavljanje Laginjinih premisa.

Značenje monografijskog prikaza Kastva i Kastavštine treba ponajprije tražiti u činjenici da je to prva monografija istočnoistarskog dijela Liburnije i mnogo širega područja današnje zapadne Hrvatske. Nastala je u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije kada znanstveno zanimanje za Kastavštinu i istočnu Istru nije bilo osobito. Zbog toga je Laginjino objavljivanje Kastavskoga statuta 1873./1874., a zatim i monografije *Kastav grad i občina* korak dalje u promicanju hrvatske historiografije u drugoj polovici 19. stoljeća u istarskoj Liburniji, odnosno u neposrednoj okolici grada Rijeke, koja je tada u rukama Mađara.

Tadašnji je grad na desnoj obali Rječine - Rijeka, međutim, u trenutku objave Laginjine monografije o Kastvu, imao svoju knjigu. Riječ je o djelu Vincenza Tomsicha *Notizie storiche sulla citta di Fiume*, koje je objavljeno tri godine prije, 1886. Međutim, Tomsicheva monografija nije, na žalost, svojim sadržajem i metodološkim pristupom ispunila svoju zadaću. Učinila je to samo na planu



očuvanja pojedinih novinskih izvora. Doduše, u to je vrijeme u Rijeci već vrlo savjesno na monografiji o Rijeci radio Giovanni Kobler, također pravnik. No njegova će monografija - jedna od najvrjednijih do sada, biti objavljena tek posthumno 1896. godine, dakle nekoliko godina nakon Laginjinova *Kastva*. Ipak, širinom pristupa, pouzdanošću u korištenju izvora i literature, ta je monografija i danas zanimljiva istraživačima o prošlosti Rijeke, ali i čitateljima. G. Kobler je u svojem trotomnom djelu pokazao shvaćanje značenja suživota grada na Rječini i njegove okolice tijekom njihove dvotisućljetne povijesti. Tako je na stranicama njegovoga djela - uz Trsat, Sušak, Bakar, Hreljin, Grobnik, Veprinae, Lovran, Mošćenice i Brseč te Labin i Plomin - svoje mjesto našao i Kastav, dakle cijeli današnji riječki prsten i Labinština.

Uostalom Kastav je talijanskoj riječkoj literaturi poznat već otprije. Još 1860. u *Almanacco Fiumano* za godine 1859. i 1860. objavljen je članak *Sentenza a morte per istregoneria contro, 14 individui in Castua nel 1716/Osuda na smrt zbog vještičarenja 14 osoba iz Kastva 1716. godine*, str. 91.-95., te kratak kroki-pregled kastavske povijesti *Notizie di Castua/Novosti iz Kastva*, str. 101.-104. Pregled kastavske

povijesti sačinjen na temelju djela *Die Ehre des Herzogthums Krain/Slava vojvodine Kranjske* J. W. Valvasora iz 1689. godine.

Matko Laginja dobro je poznao sve što je o Kastvu i Kastavštini napisano prije njegove monografije, pa tako i prvu opsežnu monografiju Johanna Weikharda Valvasora *Slava vojvodine Kranjske*. To djelo u kojem se prvi put svestrano obrađuje Kastav, Kastavska gospoštija i Pazinska grofovija, posudila mu je na korištenje Eugenija Grosman rođena Jelušić, iz ostavštine svoga brata Ernesta. Otuda i struktura njegove knjižice, pristup u obrazlaganju pojedinih odrednica kastavskoga kraja i kastavske povijesti.

Međutim, M. Laginja nije ostao samo na poznatim činjenicama već je pokazao i zanimanje za povijesne izvore, što pokazuje nekoliko godina prije objavljen Kastavski statut. I sam je obilazio Kastavštinu te tako dolazio do novih spoznaja o kraju, životu njegovih ljudi i njihovoj kulturnoj baštini. U prikupljanju podataka za knjigu posebnu mu je pogodnost pružalo mjesto tajnika kastavskoga općinskog poglavarstva (1880.-1882.). Uz to što je imao pristup relevantnim dokumentima, dolazio je i u dodir s mnogim ljudima Kastavštine koji su također bili izvor podataka. Sve mu je

to pomoglo da sačini vrijedan opis Kastva i Kastavštine, posebno u svome prvome dijelu u kojem opisuje Kastav i njegovu općinu te njegove pridružene općine Studenu, Klanu, Lisac, Škalnicu i Brgud. Nakon toga abecednim redom donosi kratak opis svih tadašnjih 27 kastavskih županija: Bernasi, Bernčići, Blažići, Bregi, Breza, Hosti, Jurčići, Jušići, Kastav, Kućeli, Marčelji, Matulji, Perenići, Pobri, Puži, Rečina, Rubeši, Rukavac doljni, Rukavac gornji, Saršoni, Serdoči, Spinčići, Sroki, Trinajstići, Zamet i Zvoneća. Takva je Kastavština u njegovo vrijeme, prema popisu od 31. siječnja 1880., imala 2.225 kuća u kojima je živjelo 13.299 stanovnika. Zajedno s pet pridruženih općina, broj kuća iznosio je 2.676, a broj stanovnika 15.995.

Zanimljivost tih podataka danas je višestruka, posebice za praćenje demografskog razvoja Kastva i Kastavštine. Pogotovo, uzmemo li u razmatranje poslije nastale popise, ali isto tako i jedan raniji popis stanovnika za Kotar Kastav iz vremena Kraljevine Ilirije, 1818. godine, koji M. Laginji nije bio poznat. U kastavski kotar spadale su tada upravne jedinice: Kastav, Rukavac i Volosko ili Opatija. Cijeli kotar imao je ukupno 1.983 kuće u kojima je živjelo 10.148 duša. Suvremeni

istraživač demografskoga razvoja Kastva i Kastavštine mora, naravno, pri usporedbi tih dvaju popisa, uzeti u obzir činjenicu da Volosko i Opatija 1880. godine više nisu bili u sastavu Kastva. Zbog takvih i sličnih podataka, knjižica M. Laginje ima svoju stalnu vrijednost.

Opisujući županije M. Laginja polazi od njihova prostornog položaja, zatim donosi veličinu prostora, broj ljudi i kuća. Nakon toga, posebno su zanimljivi opisi sela i zaseoka pojedine županije, djelatnost njihovih stanovnika te poneke osobitosti županije. Popisi sela i zaseoka pojedinih županije nova su zanimljivost za suvremenike, kako za istraživače tako i za običnog čovjeka, kojem je - kao što je M. Laginja u uvodniku naznačio - njegova knjižica bila namijenjena. Naime, velik se broj toponima tijekom vremena izgubio. Posebice u razdoblju 70-ih - 80-ih godina prošloga stoljeća, u vrijeme urbane ekspanzije grada Rijeke prema sjeveru i zapadu, na područje nekadašnje velike kastavske komune. Primjerice, suvremenom stanovniku Rubeša malo su poznati toponimi poput Cesari, Jurjenići, Komodan ili Orban, odnosno u Srdočima: Blečići, Markovići, Diraki ili pak u Zametu: Pužići, Mulci, Mamići, Selinari, Starci i sl. Toponimi tih zaselaka izgubili su se u labirintu

novonastalih urbanih cjelina. Zbog toga Laginjina knjižica o Kastvu na određeni način postaje vrijedan povijesni izvor. Međutim, stvari su se zahvaljujući protoku povijesti u 113 godina od objavljivanja knjige naovamo umnogome izmijenile, pa danas Grad Kastav više nema izlaza na morsku obalu Kvarnera, premda je Kastav još do početka 19. stoljeća imao dvije luke: Volosko i Preluk. Uz to su u međuvremenu na velikoj površini njegove nekadašnje komune nestale tri administrativne cjeline: još u vrijeme M. Laginje odvojili su se Volosko i Opatija, a u najnovije vrijeme stvorena općina Matulji i Viškovo. Konačno, istočni dio teritorija nekadašnje kastavske općine pripao je Gradu Rijeci.

Nakon opisa Kastavštine M. Laginja posebno poglavlje (VIII.) posvećuje opisu *Podnebja, voda i vetrova*. I u tom odjeljku nalazimo na mnoge zanimljivosti, među kojima je podatak o lokalitetu živica gdje je nekoć tekla voda prema Peluku. U njezinu jarku su u Laginjino vrijeme još bili vidljivi ostaci staroga mlina. Na žalost, danas se ti ostaci više ne vide.

Među dulja poglavlja knjige spada *Povest Kastva*. Kao odličan poznavatelj kastavske povijesti, M. Laginja svoje izlaganje započinje od prapovijesti. Prvi odjeljak govori o povijesti Kastva do 1139.

godine, godine koja je prije smatrana početkom Devinskoga gospodstva nad Kvarnerskim imanjem. Taj su posjed, naime, od sredine 12. stoljeća činili Rijeka, Kastav, Veprinac, Lovran, Mošćenice i Brseč. Sljedeći odjeljak posvećen je razdoblju od 1139. do 1465. godine, odnosno devinskim vlastelinima i grofovima von Walsee iz Švapske. Walseeovci su grofove Devinske, iz Duina nedaleko od Trsta, zamijenili oko 1400. godine, godine kada je nastao *Zakon Grada Castua od letta 1400*. Oko te godine nastao je i Urbar Kvarnerskoga imanja. Slijedi razdoblje Habsburgovaca (od 1465.) i riječkog isusovačkoga kolegija (1630.-1773.). Riječ je o vremenu Kastavske gospoštije ili kapetanije, koju su činili Kastav, Veprinac i Mošćenice. Zadnji je odjeljak posvećen razdoblju nakon ukinuća isusovačkoga reda od 1773. do 1861. godine.

Povijesnom dijelu pripada i poglavlje *Domaće sgođe*. U njemu autor knjige govori o svakodnevnome životu Kastavaca u srednjovjekovnom i novovjekovnom razdoblju. Na to se poglavlje nadovezuje XI. dio knjige *Nešto o Jurju Vlaku, kapitanu Kastva*. Riječ je o pretposljednjemu, domaćem kapetanu koji je kapetansku dužnost obnašao od 1738. do 1772. godine. Bio je poznat po svojim reformama, a za

Kastav je učinio vrlo mnogo. M. Laginja nije zapustio ni škole pa je pretposljednje XII. poglavlje knjige naslovio *Škole*. U njemu donosi niz vrijednih podataka o povijesti školstva u Kastvu i Kastavštini, od kojih neki imaju trajnu vrijednost. *Zaglavkom* završava priča o Kastvu i Kastavštini, a na njegovome kraju su i savjeti kako i što činiti da bi se u budućnosti bolje živjelo.

Premda je knjiga *Kastav grad i občina* formatom mala, a tekstom kratka, to je prva regionalna monografija na liburnijskom, istarskom i širem području zapadne Hrvatske. Njezin sadržaj pripada tzv. *maloj*, odnosno *regionalnoj povijesti* koja nam razotkriva sve osebnosti područja Kastavštine. Ona isto tako pokazuje život i mentalitet ljudi koji su živjeli i žive na području uz vrh Kvarnerskoga zaljeva. Zbog toga, ta mala knjižica M. Laginje i danas ima značenje velike knjige, a njezin sadržaj, unatoč 113 godine starosti, nudi nove mogućnosti istraživanja, traženja i dopune odgovora na raznovrsna pitanja o prošlosti Kastva i Kastavštine.

U Rijeci, 4. kolovoza 2002.

Naslov KASTAV GRAD I OBĆINA  
Autor Dr. Matko Laginja  
Tisak originala Tiskara Dolenc, Trst, 1889.  
u nakladi pisca

---

Pretiskano izdanje, Klana, 10. kolovoz 2002.  
Laginjin 150. rodendan.

Izdavač Katedra Čakavskoga sabora  
– Društvo za povjesnicu  
Klana, 3. posebno izdanje

Pripremio  
i uredio Ivan Šnajdar

Pogovor  
napisali akademik Petar Strčić i  
mr. se. Darinko Munić

Tisak i uvez Tiskara i grafika Žagar  
kolovoz 2002.

Naklada 300 primjeraka,  
od toga 50 numerirano



CIP - Katalogizacija u publikaciji  
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA RIJEKA

UDK 908(497.5-3 Kastav)

LAGINJA, Matko

Kastav: grad i občina / sastavio M.  
Laginja. - Klana : Katedra Čakavskog  
sabora-Društvo za povjesnicu, 2002. -  
(Posebno izdanje ; 3)

Pretisak izd. iz 1889. - Str. 133-146: Laginja  
- priznanje i čast / Petar Strčić; str. 147-  
158: Laginjin "Kastav grad i občina" /  
Darinko Munić.

ISBN 953-96373-7-6

1. Strčić, Petar 2. Munić, Darinko

100729093



9 53-96373-7-6-0-00

№



